

OKUS KERNESTOF I HISTORIE

Fra verdenskrig til velfærd

Lars Andersen

Hans Branner

Lene Feldstein

Kirsten Hastrup

Morten Winther Bülow Nielsen

Palle Roslyng-Jensen

Michael Seidelin

Indhold

Palle Roslyng-Jensen

Ideologiernes kamp og murens fald 7

Ideologiernes epoke	9
Det liberale demokratis forudsætninger	10
Første Verdenskrig	10
Lenin contra Wilson	10
Versailles-freden og det nye Europa	13
Demokratiernes krise og fald i mellemkrigstiden	15
Kulturkamp i Danmark i 1930'erne – kommunistiske eller nazistiske forbilleder?	16
Fascismens og nazismens krig og nederlag	18
Sovjetimperiet	19
Det amerikanske imperium	21
Danmark og den kolde krig – afideologisering?	21
Den socialistiske verden i krise	23
Det liberale demokrati og den kolde krig	25
Den økonomiske krise og konkurrencen mellem systemerne	27
De østeuropæiske socialistiske systemers fald	28
Sovjetunionens sammenbrud	30
Den nye verdensorden og det liberale demokrati	31
Kilder	33
Overblik	46
Tidslinje	47

Ideologiernes kamp og murens fald

Ideologiernes epoke

1800-tallet og 1900-tallet har tilsammen været beskrevet som ideologiernes epoke. En epoke eller en periode, hvor store grupper af mennesker sluttede sig sammen og søgte at påvirke den samfundsmæssige udvikling og deres egne levevilkår ud fra en sammenhængende opfattelse af, hvordan samfundet var eller burde være. I slutningen af 1700-tallet og i løbet af 1800-tallet blev de tre klassiske politiske ideologier formuleret: liberalismen, konservatismen og socialismen, der hver især er knyttet til vigtige samfundsgupper i den periode: Borgerkabet, den privilegerede overklasse og arbejderklassen. Ideologien er således et udtryk for den enkelte gruppes samfundssyn, og den måde de ønsker at indrette samfundet på, med de sociale og økonomiske fordele det afføder.

Her vil vi koncentrere os om 1900-tallet, og dette århundredes tre dominerende politiske ideologier og de samfundssystemer og styreformers, der udsprang af ideologierne. Deres udvikling i perioden fra 1914 og frem til i dag vil blive gennemgået med hovedvægt på Europa:

1. Det liberale demokrati, hvis idealer første gang blev afprøvet under den franske og den amerikanske revolution sidst i 1700-tallet og som blev dominerende i Vesteuropa og USA i løbet af 1800-tallet.
2. Den revolutionære socialisme eller kommunisme, der byggede på marxismen, som den tyske filosof og historiker Karl Marx formulerede midt i 1800-tallet, og som blev udviklet videre af den russiske revolutionsleder Lenin. Den russiske revolution i 1917 og den efterfølgende opbygning af Sovjetunionen byggede på revolutionær socialisme.
3. Fascismen og dens tyske variant nazismen, der blev udformet lige efter Første Verdenskrig (1914-18) og som var grundlaget for diktaturerne i Italien og Tyskland indtil 1945.

At de tre ideologier og samfundssystemer står i centrum betyder også, at 1800-tallets klassiske konservatisme ikke ses som lige så betydningsfuld for udviklingen i 1900-tallet som de tre andre ideologier.

En politisk ideologi er et idésystem, der indebærer en forestilling om, hvordan samfundet er bygget op, hvilke drivkræfter der er afgørende for forandring og hvordan samfundet bør udvikle sig.

Det liberale demokratis forudsætninger

Det var det fremskridtsvenlige borgerskab, der stod bag det liberale demokrati og den stærke økonomiske og tekniske udvikling i perioden, derfor er det heller ingen tilfældighed, at perioden fra midt i 1800-tallet til 1914 er blevet kaldt for borgerskabets tidsalder.

På grundlag af de nye forfatninger blev der valgt parlamenter, og valgretten blev udbredt til en stadig større del af den mandlige befolkning. Lovgivning og skatteudskrivning skete på basis af et flertal i parlamentet, mens regeringer fortsat mange steder indtil 1914 blev udpeget af fyrsten eller præsidenten og ikke af et flertal i parlamentet (parlamentarisme), men kravene om parlamentarisme og kvindelig valgret var stærke. Det styre og den statsmagt, denne udvikling skabte, er netop "det liberale demokrati".

Første Verdenskrig

Den 1. august 1914 udbrød den store europæiske krig, som senere blev kaldt den Første Verdenskrig. Tyskland, Østrig-Ungarn og Det osmanniske Rige kom i krig med bl.a. Frankrig, Rusland, Storbritannien, senere også Italien og USA. Krigen blev en regulær krise for det liberale demokrati, fordi tanken om

fremskridt og større humanitet, som det liberale demokrati hvilede på, var i dyb uoverensstemmelse med en storkrig, hvor mindst 20 millioner unge europæiske mænd døde på slagmarkerne.

De stater, der var i krig med Tyskland, de allierede, omfattede i 1914 både stater som Frankrig og Storbritannien, der hørte til de mest demokratiske i Europa, og Rusland, der hørte til de mindst demokratiske stater. Det, der bandt de allierede sammen, var derfor et forsøg på at hindre især tysk dominans og ekspansion i Europa. Krigen brød således ikke ud som en kamp mellem ideologier og politiske systemer. Det var en kamp om politisk og økonomisk magt.

De socialistiske ideer fik heller ingen betydning ved krigsudbruddet. Socialistpartierne havde forventet, at arbejderne ville vende sig mod en krig, der blev ført mod arbejdere i andre stater.

Det skete ikke. Socialistpartierne stemte for krigsbevillingerne, og arbejderne meldte sig i stort tal til hærene, og drog af sted til slagmarkerne uden protester. Det var tidens udbredte nationalisme, der sikrede, at soldaterne adlød deres ordrer, og at befolkningerne sluttede op bag krigen. Det er den, der er formuleret i det engelske slogan, "Right or wrong – (it's) my country".

Lenin contra Wilson

Krigen blev ikke kortvarig og glamourøs som forventet, men langvarig og udmarvende. I 1917 faldt det russiske zarstyre sammen efter strejker og demonstrationer i Sankt Petersborg og Moskva.

DET LIBERALE DEMOKRATI

Det liberale demokrati, bygger på en tradition, der går tilbage til engelske og franske oplysningsfilosoffer og den franske revolution. Hvor det enkelte individ indtil da var underlagt fyrste og godsejer, blev han gradvist borger i en nationalstat. Borgerskabet indebar rettigheder (valgret, ret til lovens beskyttelse, ret til at nyde forfatningens frihedsbestemmelser som fx trosfrihed, talefrihed, forsamlingsfrihed, ejendomsret) men også pligter: Pligt til at betale den skat, der var vedtaget ifølge forfatningens bestemmelser, pligt til at sende sine børn i skole og værnepligt for unge mænd. Reelt blev det efterhånden også forventet, at den gode borger fulgte med i de fælles anliggender, holdt en avis og debatterede politik.

Det "liberale demokratis" indhold kan sammenfattes til idealet om:

- at borgeren har rettigheder i forhold til statsmagten
- at borgeren selv kan tage vare på sin tilværelse inden for lovens rammer

- at borgeren har ret til at deltage i beslutninger vedr. de fælles anliggender inden for rammerne af en stat eller har ret til at vælge repræsentanter, der tager beslutningerne
- at reglerne for statens styre og borgerens indflydelse herpå er fastlagt i en forfatning, der også er vedtaget af borgerne
- at beslutninger normalt tages efter et flertalsprincip

Det er et "liberalt" system, fordi borgerens frihed og rettigheder er den ene del af systemets fundament. Det er "demokratisk", fordi borgernes deltagelse og indflydelse gennem valg og flertalsafgørelser er den anden del af systemets fundament.

Det liberale demokrati er udviklet før 1914 i samfund med følgende kendetegn:

- vestlige (Vesteuropa, Centraleuropa og USA) samfund med en relativ veludviklet økonomi
- markedsøkonomier overvejende baseret på den private ejendomsret (kapitalismen)

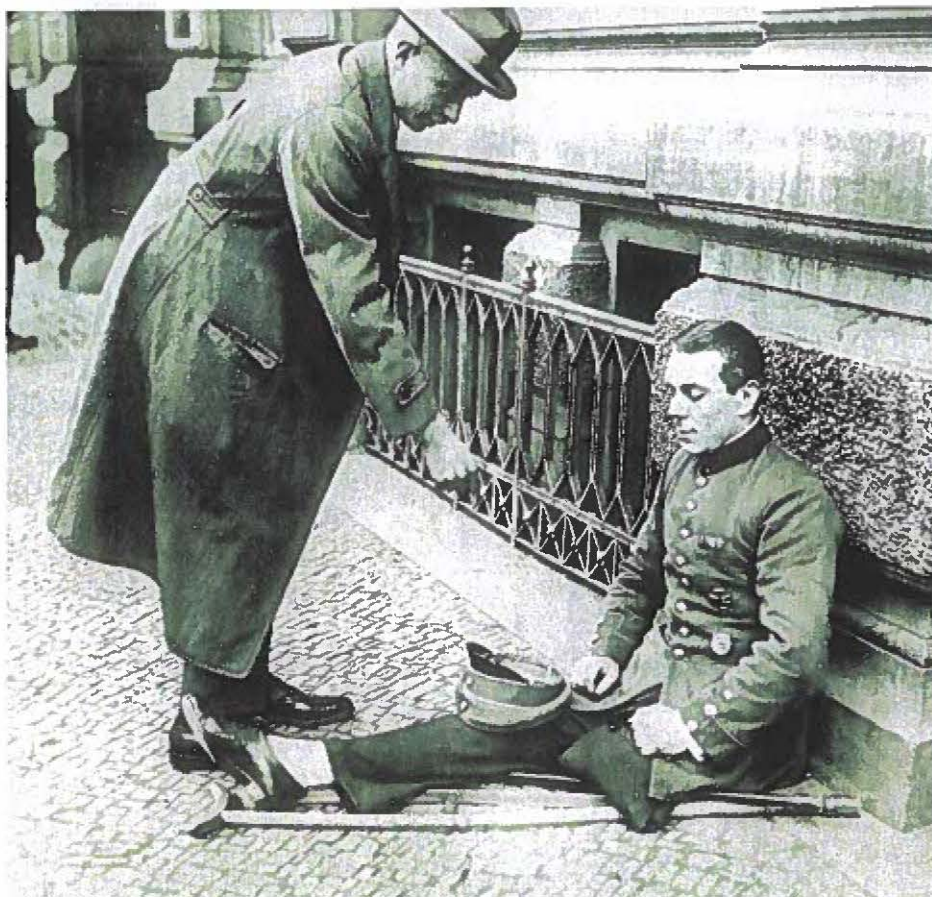
- samfund præget af rationalitet og tro på viden-skaben
- samfund med ringe analfabetisme og et offentligt skolevæsen for alle
- samfund med mulighed for borgerne til at organisere sig om fælles interesser uden for statsmagtens rammer (et "civilt" samfund)

Der er en stadig diskussion om, hvor vidt disse fem kendetegn er nødvendige og tilstrækkelige forudsætninger for et fungerende liberalt demokrati, eller om det også kan fungere under helt andre vilkår.

Før 1914 var det liberale demokrati eller den politisk liberalisme næsten altid forbundet med økonomisk liberalisme; at økonomien skulle udfolde sig under fri konkurrence uden statsindgreb. Men i løbet af 1900-tallet skete der en mere tydelig adskillelse af den politiske og økonomiske liberalisme. Den demokratiske socialisme og de socialdemokratiske partier tilsluttede sig således det liberale demokrati sidst i 1800-tallet eller først i 1900-tallet, men ikke den økonomiske liberalisme.

I november 1917 overtog bolsjevikkerne (dvs. den revolutionære del af det russiske socialistparti) under Lenins ledelse magten i Sankt Petersborg og senere resten af landet.

Deres mål var, at den socialistiske revolution skulle spredes til alle de krigsførende magter ved, at arbejdere og soldater rejste sig mod magthaverne. På grundlag af Karl Marx's teorier

Krigsinvalid i Tyskland omkring 1920. Social nød og politisk radikalisering var blandt krigens følger.

mente de, at de revolutionære muligheder måtte være bedst i de højest udviklede og mest industrialiserede stater, det vil sige i Tyskland og Storbritannien. Det kom ikke til at holde stik, fordi det også var stater med en stærk statsmagt, mens Rusland i en krisesituation var præget af en svag statsmagt, der kun havde ringe opbakning i befolkningen.

Bolsjevikkerne trak Rusland ud af krigen efter revolutionen ved at gå ind på alle de tyske krav. Ifølge Lenin betød det ikke meget, da revolutionen

jo alligevel snart ville nå til Tyskland. Fra Sankt Petersborg blev der udsendt dekreter og opråb til Europas arbejdere om at vende våbnene mod deres undertrykkere. Pludselig havde krigen fået et ideologisk indhold.

I 1917 trådte USA ind i krigen. Og med USA inde og Rusland ude af krigen kunne der nu formuleres nye krigsmål, der sigtede på en liberal og demokratisk ordning af Europa. Den amerikanske præsident Woodrow Wilson offentliggjorde de 14 punkter, der var hans program for en sådan fredsordning:

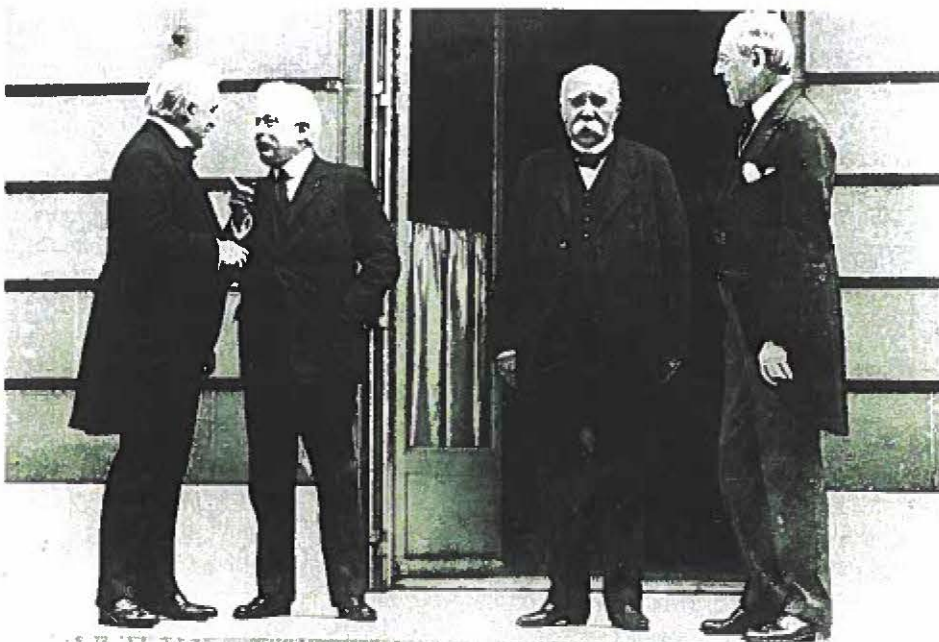
- Europa skulle ordnes efter nationalitetsprincippet, dvs. de multinationale imperier: Østrig-Ungarn, Rusland og Det osmanniske Rige skulle opdeles i nationalstater
- Der skulle herske frihandel (økonomisk liberalisme)
- Freden skulle sikres af en ny international organisation, Folkenes Forbund
- Princippet om "befolkningernes selvbestemmelsesret" var reelt også en tilslutning til demokratiske principper.

I november 1918 stod den tyske hær foran et afgørende sammenbrud på vestfronten, og samtidig udbrød der socialistiske revolutioner i flere tyske byer og i den tyske marine. Det så ud til, at den russiske revolution nu ville brede sig til Europas kerne, og derfra videre til de krigstrætte soldater i andre stater. Sådan kom det ikke

til at gå. Der blev dannet en ny tysk regering, der bad om fred på grundlag af Wilsons 14 punkter – og en alliance mellem det tyske socialdemokrati og den tyske hær sikrede, at de revolutionære socialister blev nedkæmpet. I stedet blev det nye Tyskland etableret med en klar liberal og demokratisk tysk forfatning, Weimar-forfatningen.

Versailles-freden og det nye Europa

Versailles-freden 1919-20 mellem de allierede på den ene side og det nye Tyskland på den anden side kom kun delvis til at følge Wilsons 14 punkter. Tyskland måtte afgive landområder til Polen, Frankrig og til Danmark (Nordslesvig), og nogle af afståelserne skete uden folkeafstemning. Tyskerne kunne med god

En pause på fredskonferencen i Versailles 1919. Fra venstre Lloyd George (UK), Orlando (It), Clemenceau (Fr.) og Wilson (USA).

Marxismen er opkaldt efter Karl Marx, tysk filosof og historiker (1818-83), der i sit hovedværk "Kapitalen" (1867), fremsatte en teori om, at historien udviklede sig gennem kamp mellem forskellige klasser. På ethvert udviklingsstrin i historien er der to klasser, en klasse der besidder de afgørende produktionsmidler fx landbrugsjord eller fabrikker, og en undertrykt klasse, der ikke besidder produktionsmidlerne fx bønder eller arbejdere. Konflikt mellem den herskende og den undertrykte klasse er ifølge Marx uundgåelig.

Teknik og produktionsvilkår ændrer sig konstant, fx med dampmaskiner og fabriksystemets etablering. Med de nye produktionsformer skabes en ny klasse med kontrol over nye produktionsmidler, det vil fx sige fabriksejerne. Den nye klasse vil fratage den gamle klasse sine privilegier og sit herredømme over statsmagten, og dermed er grundlaget lagt for en omvæltning, en revolution. Revolutioner opstår således ikke, fordi der kommer nye ideer, eller at en gruppe samler sig meget magt, men fordi produktionsforholdene ændrer sig. Derfor kaldes marxismen også en materialistisk ideologi.

Karl Marx mente, at kapitalismen, dvs. det udvik-

lingsstrin, hvor besiddelsen af industrikapital var afgørende for kapitalistens magt over produktionsmidlerne (fabrikkerne) og over statsmagten, havde indbyggede kræfter, der betød, at der ville blive stadig færre kapitalister og stadig flere arbejdere. Arbejderne ville have en levestandard, der altid lå lige omkring eksistensminimum, og kapitalismen ville gå fra krise til krise. Til slut ville kriserne medføre, at arbejderne (proletarerne) gennem en revolution overtog produktionsmidlerne og fik kontrol med statsmagten.

Det nye arbejderkontrollerede socialistiske system ville være en overgang til den endelige samfundsform, kommunismen, hvor klassekampen ville blive ophævet. Når produktionsmidlerne blev ejet af alle, ville der ikke eksistere klasser og heller ikke klassekamp. Under kommunismen ville man yde efter evne og forbruge efter behov, og trangen til at dominere andre og eje noget ville forsvinde.

Kommunisme er et samfundsideal, som de kommunistiske partier kunne hævde, de stræbte efter, men som endnu ikke var realiseret. Derfor blev Sovjetunionen og andre lande med et "kommunistisk" system kaldt for overgangssamfund. Arbejderklassen,

ledet af det kommunistiske parti, havde taget magten fra kapitalister og borgerlige og indført et "socialistisk" system. Det betød, at den private ejendomsret var ophævet, men kommunismen var endnu ikke nået.

Sovjetunionen og de fleste andre såkaldt kommunistiske stater byggede officielt på marxismen-leninismen. Lenin (1870-1924) beskrev den socialistiske revolution og overgangen fra socialisme til kommunisme mere udførligt end Marx havde gjort, og han lagde vægt på, at kommunistpartiet skulle ledes af en revolutionær elite, der skulle gennemføre revolutionen og styre overgangssamfundet, uanset om der var et flertal eller et mindretal bag det. Leninismen tilføjede således marxismen et autoritært element. Som leder af det revolutionære styre i Rusland fra 1917 til 1924 stod Lenin for en praksis i organiseringen og opbygningen af Sovjetunionen, der havde klare autoritære træk, og som fik stor indflydelse på det efterfølgende styre under Josef Stalins diktatur, der varede fra 1924 til 1953. Stalins styre må betegnes som terroristisk i forhold til sin egen befolkning.

ret hævde, at fredsgrundlaget (de 14 punkter) ikke var blevet fulgt. Desuden blev Tyskland pålagt bestemmelser, som nationalisterne kunne anvende i propagandaen mod det nye tyske demokrati, der tog ansvaret for at skrive under på freden. Tyskland blev således alene pålagt skylden for krigen, og på det grundlag afkrævet en meget omfattende krigserstatning til de allierede.

Det østrig-ungarske Rige og Det osmanniske Rige blev opløst og opdelt i flere nye stater. Til en vis grad blev nationalitetsprincippet fulgt, men mange steder var befolkningen stærkt blandet. Polen og Tjekkoslaviet blev oprettet som helt nye stater, og begge havde store nationale mindretal. De nye stater i Østeuropa vedtog liberale og demokratiske forfatninger, men grundlaget for dem var svagt med en befolkning, der ikke var vant til at deltage aktivt i politik, og samtidig var der en traditionel godsejerklasse med stor indflydelse. Det meste af Europa havde således i 1920 liberale og demokratiske systemer og forfatninger, bortset fra den nye Sovjetstat.

Demokratiernes krise og fald i mellemkrigstiden

Europa var i dyb krise efter Første Verdenskrig. Arbejdsløsheden var høj, pengesystemerne i uorden (høj inflation) og den internationale handel blev hæmmet af høje toldsatser. De mange hjemsendte soldater havde svært ved at finde en levevej, og der var dyb mistillid til de politiske ledere. Følelsen af, at de mange ofre under krigen

havde været forgæves, var udbredt.

Kampen mellem revolutionære socialister og nationalister fortsatte mange steder efter krigen, og i Østeuropa, Italien og i Bayern blev der dannet private små hære (frikorps), der bekæmpede kommunisterne med våben. Der var adskillige kupforsøg både fra revolutionære socialister og fra højreorienterede nationalister.

Fra højresiden blev demokratiet bekæmpet, fordi det blev set som et system, der splittede nationen ved at klasser og befolkningsgrupper var opdelt i forskellige partier, der bekæmpede hinanden, frem for at stå sammen til nationens og statsmagtens bedste. I stedet ønskede højrenationalisterne et samfundssystem, der skabte enhed i folket, et folkefællesskab baseret på nationale værdier.

Det tyske nazistparti blev skabt i München som en nationalistisk gruppe, hvis hovedmål var at bekæmpe de lokale kommunister. Adolf Hitler, en rodløs østriger, tidligere korporal i den tyske hær med et talent som folketaler, blev leder af NSDAP (Det national-socialistiske tyske arbejderparti). Med støtte fra utilfredse officerer vandt partiet hurtigt en vis tilslutning, men et kupforsøg ledet af Hitler mod den lokale regering i Bayern i 1923 (Ølstuekupet) slog fejl.

Perioden fra 1924 til 1928 indebar en vis politisk og økonomisk stabilisering i Tyskland, og Weimar-demokratiet fungerede nogenlunde. Vigtige samfundsgrupper som f.eks. godsejere, konservative embedsmænd og officerer var dog dybest set utilfredse med

systemet, og så helst en autoritær styreform i en eller anden form.

Fra 1929/30 havde en økonomisk verdenskrise særlig kraftige virkninger i Tyskland, hvis økonomi bl.a. på grund af Versailles-fredens erstatningsbetalinger, hvilede på et svagt grundlag. Arbejdsløsheden blev højere i Tyskland end i andre europæiske lande, og nazisterne og andre nationalistiske grupper vandt stor tilslutning, og det samme gjorde kommunistpartiet på socialdemokratiets bekostning. De grupper, der modarbejdede demokratiet, blev så store, at det blev umuligt at danne en handlekraftig regering i Tyskland. I januar 1933 overtalte højrepolitikere præsidenten, den tidligere feltmarskal von Hindenburg, til at acceptere en regering, der bestod af nazistpartiet og et nationalistisk højreparti og med Hitler som regeringschef (rigskansler). Det tog kun nazisterne få måneder at tilegne sig den fulde magt i Tyskland og gøre det af med Weimar-forfatningen, demokratiet og alle andre politiske partier. De næste hovedpunkter blev Tysklands genoprustning, omvæltning af Versailles-fredens bestemmelser, isolering og uddrivelse af jøderne og forberedelse af en ny europæisk krig, der skulle give Tyskland revanche for nederlaget i Første Verdenskrig og skaffe Tyskland en dominerende stilling i Europa.

I mange af de nye europæiske stater bukkede demokratiet også under i 1920'erne eller i 1930'erne, og blev afløst af fascistiske eller autoritære regeringer. Det gjaldt i Spanien (efter en blodig borgerkrig 1936-39), i Portugal,

Polen, De baltiske Stater, Østrig, Ungarn, Rumænien og Grækenland. Kun i Skandinavien, Holland, Belgien, Storbritannien, Frankrig og Tjekkosllovakiet overlevede det liberale demokrati.

Der er mange forskellige forklaringer på, hvorfor det liberale demokrati led så mange nederlag i mellemkrigstidens Europa. De kulturelle og politiske virkninger af Første Verdenskrig var en del af forklaringen. Versailles-freden, og de nationale frustrationer, som den skabte, betød også noget, og det samme gjaldt de økonomiske kriser og arbejdsløsheden. De skarpe klasseskel, frygten for kommunismen eller kommunismens tiltrækningskraft for alle de, de mistede troen på demokratiet og markedsøkonomien (kapitalismen), skabte også ustabilitet.

Folkeforbundet og det internationale samarbejde var alt for svagt til at stabilisere demokratierne, og i Frankrig og Storbritannien kunne der heller ikke skabes enighed om at gribe effektivt ind overfor Italiens og Tysklands brud på internationale aftaler og deres ekspansionspolitik. I slutningen af 1930'erne så det så ud som om, at demokratiet var på retur, og at det liberale samfund ville blive afløst af enten kommunisme eller af det nationale folkefællesskab under en stærk mands styre som i Italien eller Tyskland.

Kulturkamp i Danmark i 1930'erne – kommunistiske eller nazistiske forbilleder?

I Danmark fulgte aviserne godt med i udviklingen i Sovjetunionen og i

FASCISMEN OG NAZISMEN

Den italienske diktator Benito Mussolini navngav sin bevægelse efter "fascies" (et bundt grene), der i det antikke Rom symboliserede konsulernes magt. Fascismen opstod i Italien lige efter Første Verdenskrig og kom til magten i Italien i 1922. Fascistpartiet var først og fremmest antikommunist i de heftige kampe mellem venstrefløj og højrefløj, der fandt sted i Italien efter Første Verdenskrig. De var også nationalister, og udviklede efterhånden en teori om, at produktionen skulle organiseres i syndikater, der omfattede både arbejdsgiv-

vere og arbejdere inden for en bestemt branche, og at syndikaterne var underlagt staten. Fascismen betonedes ledelse i kraft af en fører (il Duce), dyrkede handling og militære værdier.

Nazismen (nationalsozialismen), som den blev udformet af utilpassede hjemsendte soldater i de kaotiske forhold i Tyskland lige efter Første Verdenskrig, havde meget af det samme tankegods som fascismen. Dertil kom en stærk racisme, som udpegede jøderne som anstiftere af de ulykker, der havde ramt Tyskland, og jøder og kommunister i

forening som en trussel mod Tyskland og den germanske race. Hitler udformede en plan for kolonisering af Polen og Østeuropa (Lebensraum), hvis befolkning skulle underordnes tyskerne, fordrives eller tilintetgøres. Bortset fra antisemitismen var der få helt faste elementer i den nazistiske tankegang og praksis. På grundlag af nationalismen, militarismen, revanchismen i forhold til fjenderne i Første Verdenskrig og Lebensraum-planerne var krigen en ønsket og naturlig konsekvens af den nazistiske tankegang og politik.

Hitler i partihovedkvarteret i München 1928. Et manipuleret billede af Hitlers hoffotograf Henrich Hoffmann.

Tyskland. Synet på nazismen og udviklingen i Tyskland efter 1933 blev et stridsspørgsmål mellem venstrefløj og højrefløj. De skarpeste kritikere af nazismen fandt man blandt venstreorienterede intellektuelle, senere kaldet kulturradikale. Nogle var kommunister, andre stod udenfor partierne, som fx forfatteren og arkitekten Poul Henningsen, eller var socialdemokrater, som politikerne og forfatteren Hartvig Frisch, der allerede i 1933 udgav en indflydelsesrig bog med titlen "Pest over Europa". Med pesten mente han både kommunismen og nazismen.

Andre på venstrefløjen angreb nazisterne, men forsvarede kommunismen og udviklingen i Sovjetunionen, fordi de mente, at kapitalismen havde spillet fallit med den store arbejdsløshed i 1930'erne. En række kendte forfattere som Martin Andersen Nexø, Hans Kirk, Hans Scherfig og Kjeld Abell var eller blev kommunister i 1930'erne. Der var beretninger om udrensninger og forfølgelser i Sovjetunionen i danske aviser, men de venstreintellektuelle valgte ofte ikke at tro på dem og at forsvare diktaturet i Sovjet, mens de heftigt angreb nazismen og det tyske diktatur. Grundholdningen hos dem var, at socialismens mål helligede de måske mindre heldige midler, der blev anvendt, og at de reelle fremskridt i Sovjetunionen skabte håb for fremtiden.

På den anden side var der på højrefløjen også intellektuelle, politikere og journalister, der så udviklingen i Tyskland som et forbillede, selvom de samtidig erklærede, at Hitler gik for vidt overfor jøderne og de politiske

modstandere. De fandt, at partisystemet, parlamentarismen og især fagforeningernes indflydelse var skadelig, at nationen skulle stå sammen, og at Danmark skulle lære af udviklingen i Italien og Tyskland. En forfatter som Kaj Munk hørte til de klareste markerede Hitler-beundrere og var fortaler for at afskaffe demokratiet.

Imellem de to holdninger var der mange mellempositioner. Det lille parti Dansk Samling havde indflydelse i højskolekredse og søgte et "tredje standpunkt" mellem fascisme og socialisme byggende på kristendom, anti-parlamentarisme og nationalisme.

Gymnasieelever og studerende var ofte meget politisk engagerede. Mange var medlem af Konservativ Ungdom (KU), der i en periode også så udviklingen i Tyskland som et forbillede, andre i venstreorienterede partier og organisationer, færre i de mere midtersøgende ungdomsorganisationer som DSU (socialdemokrater), VU (Venstre) og RU (Radikale). De fleste politiske ungdomsorganisationer havde i en periode uniformer, og KU også lange støvler og skråræmme. Slåskampe mellem unge højre- og venstreorienterede var almindelige ved de politiske møder.

Fascismens og nazismens krig og nederlag

Anden Verdenskrig begyndte i 1939 med et tysk angreb på Polen, og en efterfølgende krig mellem Tyskland og Italien på den ene side, og Frankrig og Storbritannien på den anden side. Tyskland besatte Frankrig og en række

andre stater og fik dermed næsten total kontrol med det europæiske fastland. Da Tyskland angreb Sovjetunionen i juni 1941 og Japan angreb USA i december 1941 fik Tyskland nye modstandere, Sovjetunionen og USA.

Krigens ene side, aksemagterne Tyskland, Italien og det militaristiske og autoritære Japan, havde således et nogenlunde ensartet ideologisk grundlag, mens den anden side, de allierede, fra 1941 bestod af stater med to helt forskellige ideologiske og politiske systemer: Det socialistiske Sovjetsystem under Stalins diktatur, og vestmagterne, Storbritannien og USA, der stod for et liberalt demokrati og havde en kapitalistisk økonomi. Der var stor mistillid mellem de to parter, men alliancen bestod krigen igennem på grund af den fælles fjende. Reelt bar Sovjetunionen i en lang periode størstedelen af byrden med at nedkæmpe det nazistiske Tyskland og ikke mindre end 80 % af samtlige tyske krigstab skete på østfronten.

Efter Tysklands nederlag i 1945 blev Europa opdelt af sejrherremagterne, og tropper fra Sovjetunionen og vestmagterne havde den militære kontrol over Europa. Fascismen og nazismen blev fjernet fra Europa, og bortset fra i små højreorienterede grupper, kunne der ikke frem over åbent samles tilslutning til fascisme og nazisme i den udformning, som systemerne havde i perioden inden Anden Verdenskrig. Ikke mindst kendskabet til det nazistiske folkedrab på jøderne og den brutale måde, tyskerne havde ført krig på i Polen og Rusland, betød, at især nazismen blev

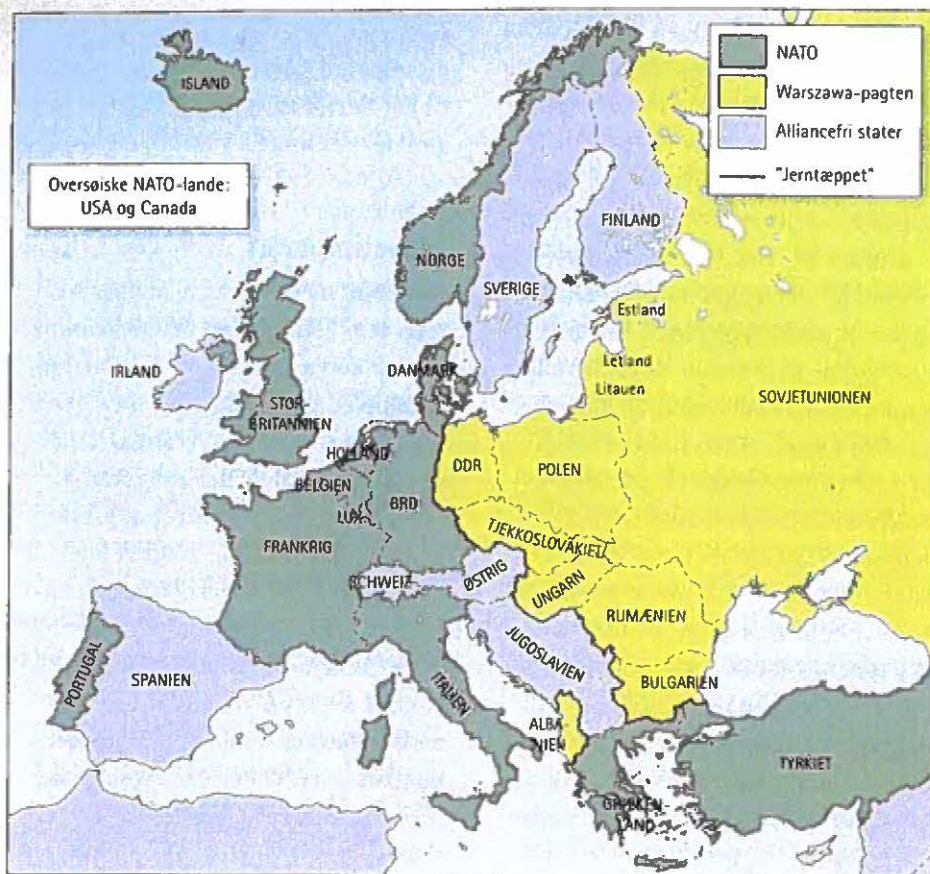
forbundet med en racistisk udryddelsespolitik, der stod i modsætning til det humanistiske grundlag, som en god del af Europas kultur hvilede på.

Sovjetimperiet

Sovjetunionens militære styrker sikrede dem kontrol med hele Østeuropa, der havde været besat af Tyskland eller allieret med Tyskland, og de overtog ifølge aftaler med vestmagterne styret i den østlige del af Tyskland. Sovjetunionen sørgede for at lokale kommunister overtog magten i de områder, de havde befriet fra nazistisk herredømme.

De fleste af de lande, som de fik kontrol over, var relativt tilbagestående landbrugsstater med få lokale kommunister, så der var ingen udsigt til, at kommunistpartierne ved frie valg ville udgøre et flertal. Magtovertagelsen skete gradvist ved politisk tryk, valgsvindel, indsats af hemmeligt politi mv. og i løbet af et par år var der kommunistisk styre i Polen, Østtyskland (fra 1949: DDR), Tjekkoslovakiet, Ungarn, Rumænien, Bulgarien, og også i Albanien og Jugoslavien, hvor der ikke var sovjetiske tropper. Hermed var efterkrigstidens sovjetiske imperium skabt.

Til gengæld ydede Sovjetunionen kun begrænset støtte til de store kommunistpartier i Italien og Frankrig, og til kommunisterne i Grækenland, der havde indledt en væbnet kamp mod den gamle borgerlige politiske elite. Det tyder på, at det for Stalin var hovedsagen at skaffe sig militær og

Den militære opdeling af Europa NATO og Warszawa-pagten

politisk kontrol over en sikkerhedszone omkring Sovjetunionen. Han ønskede ikke at støtte kommunister, hvor han mente, at han udfordrede vestmagterne for stærkt. Han så gerne, at kommunismen bredte sig, men det var for ham en uundgåelig proces, der måtte ske på langt sigt. I første omgang var sikkerhed og økonomisk genopbygning vigtigere end støtte til risikable revolutioner i Vesteuropa.

Under den kolde krig var der ved flere lejligheder folkelige opstande og oprør i de nye socialistiske stater i Østeuropa. Det gjaldt i Østberlin i 1953, Ungarn 1956, Tjekkoslaviet 1968 og

Polen 1970 og 1976. Hver gang blev opstandene slået ned med hård hånd med eller uden bistand fra sovjetiske tropper. I 1968 formulerede den sovjetiske leder Bresjnev sin doktrin om, at det ikke kunne tillades at stater, hvor socialismen var etableret, vendte tilbage til et kapitalistisk system, og at de øvrige socialistiske stater havde pligt til at gribe ind for at forhindre det. De oprørske østeuropæere modtog reelt heller ikke nogen støtte fra vesten, selvom de i årevis var blevet opfordret til at vende sig mod kommunistpartiet. I virkeligheden havde både Sovjetunionen og vestmagterne accepteret,

at Europa var delt mellem to systemer anført af hver sin supermagt.

Det amerikanske imperium

Der var amerikanske og britiske tropper i det meste af Vesteuropa efter Tysklands nederlag, og i Vesttyskland havde de ansvaret for opbygning af et nyt tysk system. Aftalerne mellem Sovjet og vestmagterne havde været, at Tyskland skulle administreres som en enhed, men ligesom Sovjetunionen byggede Østtyskland op, så det lignede deres eget system, så skabte vestmagterne i Vesttyskland et system, der var lig deres eget. Vesttyskland blev en stat med demokrati og markedsøkonomi og nært knyttet til USA på flere områder.

USA fik indflydelse i Vesteuropa gennem lån og gaver i kraft af Marshallplanen, kontrol med valutasystemet og ikke mindst i kraft af dets kulturelle indflydelse. Amerikanske varer og amerikansk livsform, som den blev set i film og reklamer i Vesteuropa, gjorde et stort indtryk i Europa. Vesteuropa blev på mange måder i slutningen af 1940'erne og 1950'erne en del af et amerikansk imperium. Men der var en afgørende forskel mellem det sovjetiske og det amerikanske imperium. I Østeuropa var den sovjetiske indflydelse uønsket hos det store flertal, i Vesteuropa var regeringer og en stor del af befolkningen interesseret i en amerikansk tilstedeværelse i deres lande. Det var et imperium "by invitation".

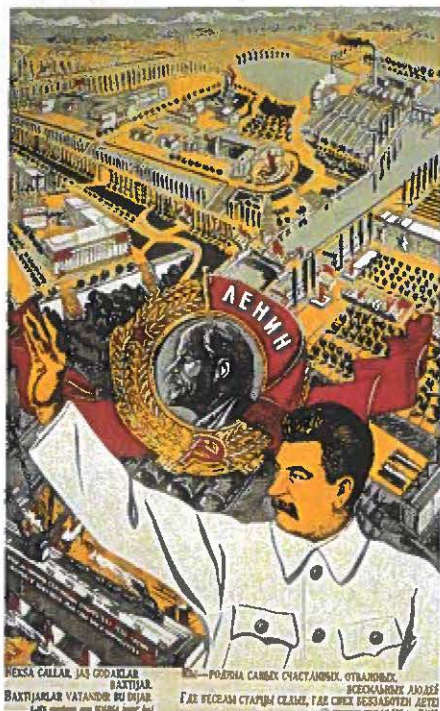
USA havde derfor stor politisk og økonomisk indflydelse i Vesteuropa.

Efter 1949 også militær indflydelse, da USA stod i spidsen for opbygningen af NATO, der var en kollektiv sikkerhedspagt mellem USA, Canada og de fleste vesteuropæiske stater, senere også Vesttyskland, Grækenland og Tyrkiet. De amerikanske atombomber var den endelige garant for Vesteuropas sikkerhed i forhold til en oplevet eller reel trussel fra Sovjetunionen.

Danmark og den kolde krig - afideologisering?

Danmark blev en part i den kolde krig primært gennem sin udenrigspolitik. I 1949 tilsluttede Danmark sig NATO, og på mange måder knyttede Danmark sig til de vestlige værdier og systemer. Konkurrencen mellem den revolutionære socialisme og den politiske liberalisme udspillede sig ikke kun internationalt, men var også en del af en ideologisk konkurrence mellem danskere.

På den hjemlige scene var styrkeforholdet mellem ideologierne anderledes ulige end internationalt. Fra 1945 og de næste 20 år var den revolutionære socialisme i Danmark næsten udelukkende repræsenteret af DKP (Danmarks Kommunistiske Parti), der fulgte den sovjetiske politik tæt, og så Sovjetunionen som et forbillede på alle områder. DKP havde de første år efter 1945 en vis tilslutning (i oktober 1945: 18 mandater i Folketinget), bl.a. fordi DKP havde vundet prestige gennem sin deltagelse i modstandskampen under besættelsen og gennem Sovjetunionens betydning for sejren over

Sovjetisk plakat 1930'erne. Stalin-propagandaen var massiv og byggede på arven fra Lenin og løfterne om et fremtidigt kommunistisk og industrielt utopia.

Tyskland. Da den kolde krig blev åbent erklæret fra 1947/48 blev DKP politisk isoleret, og partiets politiske betydning var beskeden, bortset fra at det tjente som et fjendebillede, der sikrede tilslutning til den vestvendte udenrigspolitik. Tilbage fra dets storhedstid i 1945 havde DKP nogen tilslutning blandt intellektuelle og en vis indflydelse i fagbevægelsen. Det betød også, at Socialdemokratiet meget energisk bekæmpede DKP's forsøg på at vinde tilslutning blandt arbejderne.

Fra 1958 blev DKP næsten betydningsløst. Efter at sovjetisk militær i 1956 havde nedkæmpet en væbnet opstand i Ungarn mod det kommunistiske styre, forlod de fleste intellektuelle

partiet, og i 1958 brød en del ledende medlemmer ud af DKP og skabte et nyt parti SF (Socialistisk Folkeparti). Partiet brød med bindingen til Sovjetunionen og tilsluttede sig det liberale demokrati som styreform.

Først i slutningen af 1960'erne som et led i det såkaldte ungdomsoprør var der forsøg på at formulere nye udgaver af den revolutionære socialisme. Det skete i en række små partier og bevægelser, hvoraf det mest betydningsfulde var VS (Venstresocialisterne), der forkastede det liberale demokrati og støttede en revolutionær socialisme, men samtidig så med dyb skepsis på Sovjetunionen og kommunistpartierne. Gennemgående forsøgte man at praktisere nye beslutningsformer, der indebar direkte demokrati og antiautoritære måder at organisere sig og leve på. Disse bevægelser tiltrak først og fremmest studerende og intellektuelle. De teoretiske diskussioner og eksperimenter med livsstil betød, at disse bevægelser ingen tiltrækningskraft havde på traditionelle arbejdere. Den nye revolutionære socialisme havde en vis indflydelse på meningsdannelse og kulturliv og i forening med det bredere ungdomsoprør en betydelig indflydelse på livsstil og kønsroller. I disse sammenhænge kan det ikke ses som en kamp mellem ideologier og politiske holdninger, men som brede kulturelle forandringer og nybrud.

Modstykket til de relativt fåtallige bevidste revolutionære socialister i Danmark var hele det øvrige etablerede politiske spektrum, socialdemokrater, konservative og liberale partier

og bevægelser. Når de var uenige, var det typisk om graden af statsindflydelse, mens de overordnede principper om det politiske demokrati og frihedsrettighederne blev set som noget selvfølgeligt. Danskerne holdt nok fri på Grundlovsdag, men gik sjældent til grundlovs møder. Kun når der skulle argumenteres i forhold til kommunisterne blev de demokratiske og liberale principper trukket frem. Det var en klar modsætning til fx i 1930'erne, hvor det liberale demokrati blev udfordret konstant af partier, bevægelser og toneangivende forfattere både fra kommunisterne og fra højrefløjen.

Der var således en betydelig forskel mellem ideologikampen på internationalt plan og den hjemlige. For det første var det i Danmark ikke en kamp mellem etablerede diktaturer og demokratier, som når Sovjetunionen og de vestlige demokratier stod mod hinanden under den kolde krig. For det andet var danskere, der støttede den revolutionære socialisme, meget bevidste om deres ideologi og så sig som stående i modsætning til det etablerede danske samfund, mens det ikke gjaldt den øvrige del af befolkningen. For det tredje var der under hele den kolde krig en betydelig skepsis i Danmark mod ideologier og supermagter. Mange var tilhængere af vestlige systemer og vestlig livsform. Men samtidig kunne de gå ind for, at Danmark skulle forsøge at mindske spændingerne mellem de to blokke og kritisere USA's politik på konkrete områder, uden at de af den grund ønskede at støtte sovjet-systemet. Flertallet af danskerne var

under det meste af den kolde krig ikke særlig ideologisk bevidste, hvad enten de stod til højre eller til venstre for det politiske centrum.

Den socialistiske verden i krise

Næsten alle de stater, hvor der var indført et socialistisk system efter Lenins model var relativt tilbagestående lande med et traditionelt landbrug som økonomisk basis. I Sovjetunionen under Stalin var der udviklet en model, hvor alle virksomheder blev overtaget af staten (nationaliseret) og samlet i store enheder. Al produktion og fordeling af varerne skete efter centrale planer udarbejdet af et stort bureaukrati og kontrolleret af det kommunistiske parti. Principperne om priser som et produkt af udbud og efterspørgsel på et marked (markedsøkonomi) var således ophævet. I stedet blev priserne fastsat ved en politisk beslutning. Systemet blev benævnt planøkonomi, og skulle ifølge fortalere være markedsøkonomien overlegen, fordi markedsøkonomien hvilede på, at kapitalisten skulle have en profit. Endvidere mente man at ikke alle ressourcer blev anvendt rationelt i markedsøkonomien, fordi der var hyppige økonomiske kriser og arbejdsløshed.

Ved en meget hårdhændet brug af al arbejdskraft og en bevidst udsultning af landbruget, der kostede millioner af bønder livet, lykkedes det under Stalin i 1930'erne at skabe en betydelig industriproduktion i Sovjetunionen. Også de østeuropæiske lande fik efter

"Dødskysset". Den østtyske partichef Honecker modtager Gorbatsjov ved DDR's 40-årsjubilæum i Berlin i oktober 1989. 10 dage senere blev Honecker afsat med Gorbatsjovs stiltiende accept.

Anden Verdenskrig en høj økonomisk vækst i forbindelse med overgangen til et socialistisk system og genopbygning efter krigen.

Kina fik sin egen udgave af socialismen i 1949 efter mange års krig. Her var det opgaven at omforme et land med en meget traditionel økonomi og med meget begrænset industri. Det skete også gennem nationalisering, men med vidtgående eksperimenter og kampagner, der til tider førte til hungersnødkatastrofer. På trods af de store menneskelige omkostninger ved den planlagte industrialisering var det samlede billede, at planøkonomien var en effektiv vej til en hurtig industrialisering af et land med en tilbagestående økonomi.

Under den kolde krig kastede Sovjetunionen sig ud i en politisk og mili-

tær konkurrence med USA. Opbygningen af de store militærstyrker, atomraketter, krigsskibe m.m. og et avanceret rumprogram kostede store ressourcer, men var også med til at fremme den teknologiske udvikling. Rustningskapløbet var dog meget mere byrdefuldt for Sovjetunionen, der brugte omkring 20 % af alle sine ressourcer på militæret, end for USA, der anvendte 5-6 % af sine ressourcer på sit militær. Det betød, at sovjetborgeren fik meget færre forbrugsvarer, dårligere boliger mv. end borgeren i vesten. Samtidig begyndte væksten i den sovjetiske produktion at dale i 1970'erne, og helt gå i stå omkring 1980. Det var alvorligt for Kommunistpartiet og dets ledere, fordi de hele tiden havde fremhævet, at deres system ikke alene var det mest retfærdige, det var også det mest ef-

fektive. Det satte også spørgsmål ved, hvornår man ville nå til endemålet: Det kommunistiske samfund.

Kommunistpartierne byggede deres magt, ikke på at de var valgt af borgerne som i vesten, men på at de havde særlig indsigt i ideologien og dermed kunne stå i spidsen for en socialistisk udvikling, der kunne føre til kommunismen. Hvis økonomien begyndte at gå tilbage, var det et tegn på, at lederne ikke var dygtige nok, eftersom ideologien efter deres opfattelse ikke var et idésystem, men udtryk for en videnskabelig sandhed. Derfor kunne det ikke være ideologien og dens mål, der var noget galt med, kun hvordan den blev praktiseret. Det betød, at det var meget vanskeligt for en kommunistisk leder åbent at indrømme, at det gik tilbage økonomisk.

Også på det politiske plan kom der stigende problemer. Efter 30 års hårdhændet diktatur under Stalin (1924-53), der havde kostet mange millioner borgere livet eller lange ophold i det omfattende system af tvangsarbejdslejre (GULag), blev sovjetsystemet styret med mindre drastiske midler efter 1953, men stadig med en koncentration af magten i kommunistpartiets ledelse. Systemet blev præget af en elite, der isolerede sig fra befolkningen, og åben debat om og kritik af systemet var udelukket. De sociale forskelle var mindre end i vesten, men lederne i det socialistiske samfund skulle stå i spidsen for et samfund, der byggede på lighed, derfor var det undergravende for tilliden til systemet, hvis lederne levede helt anderledes end folket. Det

var også med til at svække troen på ideologien.

Omkring 1980 var Sovjetunionen og de østeuropæiske stater på mange måder samfund i krise. Der var ringe opbakning til lederne og ringe tro på fremtidsvisionerne og ideologien. Med den dårlige økonomi blev det store militærapparat stadig mere byrdefuldt, og Sovjetunionen havde fra 1979 indledt en krig i Afghanistan mod fundamentalistiske guerillaer. En krig der på nogle områder lignede den amerikanske krig i Vietnam. Kommunistpartierne, der skulle lede udviklingen, var stærkt centraliserede, og initiativer nedefra blev ikke fremmet. Derfor kunne reformer af systemet kun ske fra toppen. I 1985 valgte det sovjetiske kommunistpartis øverste ledelse en ny partiformand og regeringschef, Mikhail Gorbatsjov, i forventning om at han ville sætte en reformproces i gang, men at det ville ske på en måde, der styrkede systemet og ikke svækkede det.

Gorbatsjov begyndte et omfattende politisk og økonomisk reformprogram med større politisk åbenhed (glasnost) og en decentralisering og fornyelse af økonomien (perestrojka). Resultaterne var dog skuffende. I stedet for at få gang i væksten faldt produktionen yderligere, og den friere politiske debat betød øget kritik af ledelsen, og undergravede dens mulighed for at få tilslutning til fortsatte reformer.

Det liberale demokrati og den kolde krig

Den kolde krig havde en dybtgående

indflydelse på meningsdannelsen i de vestlige samfund. Det liberale demokrati byggede på, at der var en åben debat, en fri presse og at staten ikke krænkede borgenes frihedsrettigheder. Især i USA, men også i Vesteuropa, blev statens kontrolorganer styrket under den kolde krig. Efterretningstjenesterne og deres budgetter voksede, og politikontrollen med borgerne blev mere omfattende. I USA havde CIA og FBI kartoteker, der omfattede store dele af befolkningen. Målet hermed var at beskytte demokratiet mod dets fjender, og fjenderne var primært kommunister eller folk, der arbejdede for den ideologiske fjende. Problemet var, at jo mere omfattende kontrollen med borgernes meninger og politiske virke var, des mere undergravede de hemmelige tjenester demokratiets fundament.

Under den kolde krig var der en del sovjetiske agenter og spioner i vesten, men frygten for dem var i perioder ude af proportioner med den konkrete trussel. USA i begyndelsen af 1950'erne var særlig hårdt ramt med senator Joseph McCarthy og den senere præsident Nixon som aktive talsmænd for en omfattende meningsudrensning blandt offentlig ansatte, folk i show business, i pressen og mange andre steder.

Den samme problemstilling gjorde sig gældende i de store vestlige magters (og især USA's) udenrigspolitik. For effektivt at hindre sovjetisk magt-udvidelse og spredning af deres system til andre dele af kloden, blev spørgsmålet: Hvor langt skulle man gå? – og hvem skulle man samarbejde med?

I de første tyve år efter Anden

Verdenskrig opnåede store områder i Asien og Afrika selvstændighed fra de vesteuropæiske kolonimagter. Efter selvstændigheden var det svage og fattige stater, hvor en lille elite ofte regerede for at berige sig selv, og hvor nationale eller socialistiske bevægelser bekæmpede lederne. En del af oprørsbevægelserne i disse lande søgte hjælp i Sovjetunionen eller Kina, og USA valgte derefter ofte at støtte de eksisterende magthavere, uanset hvor meget de undertrykte deres egen befolkning. Ideelt set måtte det liberale demokrati fremme frihedsrettigheder, beskytte enkeltindivider og demokrati i de nye stater. I stedet støttede USA nærmest det modsatte for at undgå at kommunistiske bevægelser kom til magten. Der var ikke noget simpelt svar på det dilemma, men reelt valgte USA at støtte den ene slags diktatur (antikommunisterne) mod fortalere for et andet diktatorisk system (kommunistpartierne). Det udgjorde en ideologisk svækkelse af det liberale demokrati på langt sigt.

Krigen i Vietnam blev det mest tydelige eksempel på dette dilemma. Oprindeligt havde kolonimagten Frankrig efter 1945 ført krig mod nationalistiske og kommunistiske guerillaer i Vietnam. Da Frankrig efter et militært nederlag trak sig ud af Vietnam i 1953, gik USA ind og støttede et korrupt og undertrykkende styre i Syd-vietnam, der kom i væbnet konflikt med det kommunistiske styre i Nord-vietnam, der til gengæld fik våben og anden støtte fra Kina og Sovjetunionen. Konflikten udviklede sig til en omfattende krig (ca. 1960-1975), hvor

USA indsatte op til 500.000 soldater og alligevel endte med at trække sig ud, hvorefter Sydvietnam blev erobret af de nordvietnamesiske styrker. For de amerikanske borgere blev det i længden ikke acceptabelt at yde så store ofre for en sag, som de ikke var overbevist om tjente, hverken amerikanske interesser eller var i overensstemmelse med deres demokratiske grundprincipper. Vietnam-krigen kostede 50.000 amerikanerne livet, men mellem 2 og 3 millioner vietnamesere.

I 1970'erne blev det de vesteuropæiske stater, der var ledende i initiativer, der skabte politisk afspænding, mindskede truslen om storkrig i Europa og styrkede det liberale demokrati i Europa. Omkring 1970 havde den vesttyske socialdemokratiske kansler Willy Brandt indgået aftaler med Sovjetunionen, Polen, Tjekkoslovakiet og DDR, hvor Vesttyskland anerkendte de eksisterende grænser og dermed bidrog til en væsentlig afspænding, fordi frygten for tysk revanche for Anden Verdenskrig stadig var udbredt i Østeuropa.

De vesttyske øst-aftaler blev videreført i 1975 med en stor sikkerheds- og samarbejdsaftale mellem vest og øst, kaldet Helsinki-processen, hvor det især var Vesteuropa, der var initiativtager. Alle deltagende stater garanterede de eksisterende grænser i Europa, samarbejde på en række konkrete områder, og parterne skrev under på, at de ville respektere menneskerettigheder, ytringsfrihed og andre afgørende principper bag det liberale demokrati. Både USA og Sovjetunionen var betænkelige ved aftalerne, men skrev al-

ligevel under. Sovjet ønskede stærkt at få vedtaget aftalerne om grænser mm., og USA støttede aftalerne om respekt for friheds- og menneskerettigheder.

Nogle har hævdet, at aftalerne fra Helsinki kun var papir. Men aftalerne mindskede klart sovjetisk og østeuropæisk frygt for vesten, og friheds- og menneskerettighedsaftalerne gav oppositionsgrupper i bl.a. Østeuropa bedre muligheder for at organisere sig og gå op mod deres regering. Det fik betydning i 1989. Helsinki-processen viste, at der var en anden vej ud af den kolde krig end kaprustningen.

Resultaterne af Helsinki-processen blev frosset ned fra 1979 til 1985 under den såkaldte 2. kolde krig. Sovjetunionen invaderede Afghanistan og støttede nye socialistiske regeringer i Afrika sidst i 1970'erne. Den amerikanske præsident Ronald Reagan (1981-89) oprustede og støttede opbygningen af nye rumvåben, det såkaldte SDI-projekt, der skulle kunne forsvare USA mod et raketangreb. Reagan stod for en moralsk betonet politik, der byggede på hans religiøse grundholdninger, hvor han så Sovjet-systemet som "the evil empire", som det hed i en berømt Reagan-tale.

Den økonomiske krise og konkurrencen mellem systemerne

Vietnam-krigens afslutning faldt sammen med, at de vestlige stater oplevede en omfattende økonomisk krise. Fra omkring 1950 og til først i 1970'erne havde vesten oplevet en konstant øko-

nomisk fremgang. Produktionen og levestandarden steg, og arbejdsløsheden var lav. Blandt årsagerne hertil var genopbygning efter Anden Verdenskrig og især en friere handel, der tillod større specialisering og mere effektiv produktion. Samtidig kunne der hentes billige råstoffer og billig energi i de fattige lande. I 1973 udbrød der krig i Mellemøsten mellem Israel og de arabiske stater, og denne gange anvendte de arabiske stater en begrænsning af olieeksporten til vesten som et middel, der skulle tvinge vesten til at undlade at støtte Israel. Det betød højere oliepriser, og de udløste andre prisstigninger, faldende investeringer, stigende renter og større arbejdsløshed.

Sovjetsystemet blev også ramt af den økonomiske krise i vesten, den såkaldte oliekrise. De socialistiske lande var begyndt at optage lån i vesten for at skaffe føde- og forbrugsvarer og moderne teknologi til deres befolkning i håb om, at det ville give større opbakning til systemet. Nu steg renterne på lånene og priserne på de varer, de importerede fra vesten.

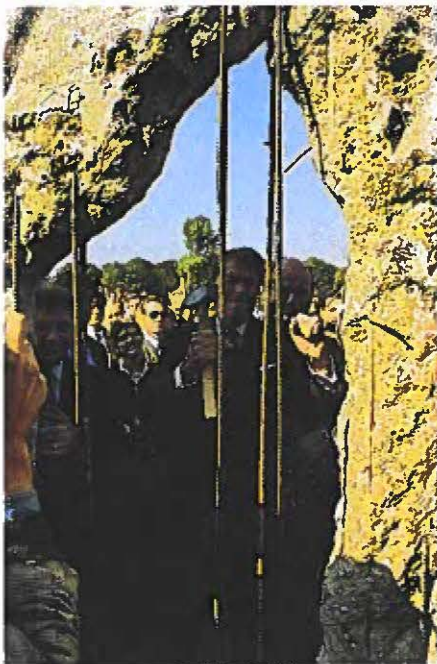
Fra først i 1980'erne kom de vestlige stater ud af krisen. De store virksomheder satte gang i automatisering og teknologisk fornyelse, der skulle spare på olien og den dyrere arbejdskraft, og investeringerne kom i gang igen. Ikke mindst computerteknologien oplevede en afgørende spredning. Modsat gik det i Sovjetsystemet, der ikke formåede at spare på råstoffer, energi, arbejdskraft eller at forny deres produktion.

Selvom den vestlige verden hele ti-

den var forud for de socialistiske, hvad angår produktion og teknologi, så var afstanden mellem dem fra 1950'erne til 1970'erne ikke uoverstigelig stor, men nu blev vestens forspring markant øget. Meget tyder på, at i den udvikling, der førte til sovjetsystemets sammenbrud, var de manglende økonomiske resultater og systemets dårlige evne til at forny sig afgørende faktorer. Befolkningen havde i årtier fået lovet en højere levestandard, nu blev det muligt at konstatere, at de ikke længere nærmede sig vestens niveau, men faldt længere tilbage. Det betød meget for holdningen til de politiske ledere og til systemet.

De østeuropæiske socialistiske systemers fald

De socialistiske systemers sammenbrud i perioden 1989-91 var et afgørende vendepunkt i den nyere verdenshistorie. I slutningen af 1989 opgav kommunistpartierne i alle de socialistiske østeuropæiske stater at regere videre. Der blev afholdt frie valg, og etableret nye regeringer, der sluttede sig til den liberal-demokratiske model, uden at Sovjetunionen greb ind med de troppe, som de havde stående i flere af landene. Knap to år senere var det Sovjetunionen, der brød sammen. Det blev afløst af 15 efterfølgerstater med meget forskellige systemer. Nogle af staterne fik et styre, der nogenlunde overholdt de demokratiske principper, andre af dem, især i Centralasien, et personligt diktatur, hvor det endda ofte var tidligere kommunistiske ledere, der nu overtog den fulde magt.

"Mr. Gorbachev, tear down this wall" havde Reagan sagt foran Brandenburger Tor i Vestberlin i 1987. I 1990 kunne han selv hakke et stykke af muren.

Alle forandringerne (bortset fra i Jugoslavien og i Kaukasus-området) skete med forbavsende lille anvendelse af militærmagt. Der er ikke mange historiske eksempler på, at magthavere giver magten fra sig og accepterer, at deres regeringssystem afvikles, uden at yde væbnet modstand. 1989/91-revolutionerne var således en overraskelse på flere måder.

Der er flere forklaringer på, hvorfor de socialistiske systemer brød sammen, men enighed om, hvem der i de indledende faser var de afgørende aktører: Det var en alliance mellem en række systemkritikere og en væsentlig del af befolkningen, der var parate til at demonstrere for ændringer og for systemskifte.

Udviklingen begyndte i Polen i 1979-80. Strejker på Lenin-skibsværftet i Gdansk førte til en omfattende organisering af den oppositionelle fagforening, Solidaritet, der fik en sådan tilslutning, at kommunistpartiet følte sig tvunget til at indgå aftaler med den, ikke alene om løn og arbejdsforhold, men også om fødevarepriser, lempelse af censuren og borgernes ret til at danne og tilslutte sig fagforeninger. Dermed blev kommunistpartiets magtmonopol udfordret.

Polakkernes stærke tilhørsforhold til den katolske kirke, og valget af en polak til pave i 1978, styrkede den folkelige organisering uden om kommunistpartiet. I 1980 greb den polske hær ind og indførte undtagelsestilstand efter trusler om sovjetisk militær indgriben i Polen. Men kommunistpartiet og hæren fik aldrig fuldstændig kontrol med udviklingen, og Solidaritet og oppositionen fortsatte deres kamp under jorden.

I begyndelsen af 1989 var den polske økonomi så anstrengt, at kommunistpartiet ønskede en forhandlingsaftale med oppositionen, der kunne føre til accept af økonomiske reformer. Der blev aftalt en begrænset mulighed for frie valg til nogle af pladserne til parlamentet, og det påfølgende valg blev en katastrofe for kommunistpartiet. Præsidenten accepterede i sommeren 1989 en regering ledet af ikke-kommunister – og det skete uden at Sovjetunionen greb ind.

Det blev begyndelsen på det endelige sammenbrud af hele sovjetsystemet. Ungarn havde en tilsvarende dårlig

økonomi, og i forhandlinger med Vesttyskland accepterede de at åbne deres grænse til Østrig til gengæld for vesttyske lån. Det medførte, at østtyskere (DDR-borgere) i stort tal strømmede til grænsen, mens intellektuelle og borgerretsgrupper begyndte at demonstrere mod magtapparatet. De kommunistiske ledere overvejede at sætte politi og tropper ind mod befolkningen, men kombinationen af en hastigt stigende tilslutning til demonstrationerne og manglende opbakning til voldsanvendelse fra Sovjetunionens side betød, at styret i stedet søgte at vinde tid. Den 9. november 1989 åbnede kommunistpartiet grænseovergangene til Vestberlin (murens fald). Dermed begyndte en proces, der førte til det kommunistiske styres sammenbrud og den endelige forening mellem Øst- og Vesttyskland allerede i juni 1990. En proces, der i alt kun tog 7 måneder, og som de fleste bare et år tidligere ville have sagt enten var umulig eller ville tage en generation.

Fra Østtyskland spredte demonstrationer og politiske opgør sig til Tjekkoslovakiet, og lidt senere til Bulgarien, Rumænien og Albanien. Omvæltningen i Rumænien, Bulgarien og Albanien havde karakter af en paladsrevolution i første omgang, men magtsystemet blev alligevel ændret fundamentalt i liberal retning i løbet af kort tid. Det kommunistiske sammenbrud i Jugoslavien blev til gengæld en tragisk historie. Nationalistiske kræfter i de enkelte delrepublikker piskede modsætningsforholdene op mellem forskellige nationale grupper, og en flerårig

borgerkrig kostede 200.000 dræbte og flere millioner blev fordrevet eller flygtede.

Sovjetunionens sammenbrud

De østeuropæiske regimers fald havde markant virkning på udviklingen i Sovjetunionen. Selvstændighedsbevægelser i Estland, Letland og Litauen samt i Kaukasus-republikkerne fik ekstra vind i sejlene. Det sovjetiske militær og konservative partiledere var frustrerede og udgjorde en opposition til Gorbatsjovs politik. Gorbatsjov blev også udfordret af Boris Jeltsin, der blev valgt til præsident for republikken Rusland (dvs. republik i Sovjetunionen) i juni 1991. Samtidig blev økonomien værre, og der var mangel på forbrugsvarer mange steder, og derfor var der heller ingen støtte til Gorbatsjov i befolkningen.

I et forsøg på at løse problemerne med de oprørske republikker indledte Gorbatsjov forhandlinger om en ny unionstraktat, dvs. en løsere sammenslutning af de 15 republikker, som Sovjetunionen bestod af. For at forhindre det iværksatte en række konservative kommunistiske partiledere derfor et kupforsøg i august 1991. Kuppet slog fejl og kommunistpartiet gik i opløsning, republikkerne brød ud af Unionen, og Jeltsin satte sig i spidsen for et selvstændigt Rusland.

Det kommunistiske eksperiment varede således fra 1917 til 1991, og var det mest vidtgående forsøg på at føre en teoretisk plan om et helt andet samfundssystem ud i livet. Systemet

holdt længe, men det havde fatale konsekvenser for en stor del af befolkningen i Sovjetunionen. Til gengæld var den brutalt gennemførte industrialisering i 1930'erne afgørende for, at nazismen blev nedkæmpet.

ÅRSAGER TIL DE "SOCIALISTISKE" SYSTEMERS FALD

Sovjetunionens og de andre socialistiske staters opløsning kan forklares på flere måder:

- Hvis der lægges vægt på politik, fordi Sovjetborgerne krævede større politisk indflydelse på deres egne vilkår, og vendte sig mod en magtelite, som de ikke stolede på
- Hvis der lægges vægt på økonomi, fordi Sovjetsystemet og planøkonomien ikke var effektiv nok, efterhånden som produktionen blev mere avanceret
- Hvis der lægges vægt på ideologi, fordi sovjetborgerne mistede tilliden til styrets ideologiske fundament
- Hvis der lægges vægt på kommunikation og propaganda, fordi Sovjetsystemet ikke længere var i stand til at forhindre, at sovjetborgerne fik kendskab til vestlige varer, levestandard, ideer og kultur

Hvilken forklaring, der er den rigtige, afhænger af, hvad der ifølge dig selv skaber forandringer dvs. hvilken politisk ideologi, som du bevidst eller ubevidst, tilslutter dig.

Den nye verdensorden og det liberale demokrati

Fra 1991 var der kun én supermagt tilbage på verdensscenen. Alene USA havde en militær magt, der gjorde det i stand til at gribe militært ind, hvor

som helst i verden. Samtidig stod det liberale demokrati som USA byggede på, som den "sejrende" ideologi, og det var på dette grundlag, USA udøvede en global indflydelse med en række militære interventioner.

I denne situation kunne det være vanskeligt at skelne imellem, hvornår USA greb ind rundt om i verden for at fremme sine egne økonomiske og politiske interesser, og hvornår det var for at fremme de liberale og demokratiske principper. Problemstillingen blev tydelig i forbindelse med udviklingen i Mellemøsten, hvor USA i 1991 greb ind overfor den irakiske diktator, Saddam Husseins invasion af det olierige Kuwait og hans trusler mod oliestormagten Saudiarabien. Irak, Kuwait og Saudiarabien hørte alle til de mest autokratiske regimer i Mellemøsten.

Den militære aktion mod Irak blev gentaget i 2003 med henblik på at vælte Saddam Hussein og etablere et demokratisk styre i Irak. Den officielle begrundelse var, at Irak udviklede masseødelæggelsesvåben, men det viste sig, at disse våben allerede var destrueret. Eksperimentet med at opbygge Irak som et demokratisk brohoved i Mellemøsten var risikabelt, eftersom der ikke var tradition for demokrati og pluralisme i Mellemøsten. De fleste vesteuropæiske lande deltog ikke i den anden Irak-krig, fordi de antog, at den i højere grad end den første Irak-krig skulle opfylde amerikanske interesser i Mellemøsten. Samtidig var den første Irak-krig gennemført med et mandat fra FN, hvad der ikke var tilfældet med den anden Irak-krig.

Fra slutningen af 1990'erne og meget tydeligt efter terrorangrebene mod World Trade Center i New York og Pentagon i Washington den 11. september 2001 dukkede den kolde krigs dilemma op igen. Spørgsmålet om, hvordan vesten, og især USA, kunne beskytte sig mod demokratiets fjender (her islamiske terrorister) og samtidig opretholde de liberale principper, som demokratiet byggede på. Der var klare grænser for, hvor meget kontrol, der

kunne indføres, hvis de demokratiske og liberale værdier som vesten byggede på, skulle være troværdige. Der er ikke noget der tyder på, at kampen eller konkurrencen mellem ideologierne skulle være overstået i det 21. århundrede. Ideologierne og de tilhørende politiske systemer og den politik, der udspringer heraf, har til gengæld antaget nye former.

1 ● Præsident Wilsons 14 punkter

I en tale til den amerikanske kongres den 8. januar 1918 fremlagde Woodrow Wilson sit forslag til en kommende fredsslutning. Et forslag, der indvarslede USA's internationale engagement i det 20. århundrede.

Vi ønsker og vil arbejde for, at fredsforhandlingerne, når de kommer i gang, føres absolut åbent, og at fra nu af ingen hemmelige forståelser af nogen art vil fremkomme eller blive tålte. Erobringer og landudvidelser hører fortiden til, og det samme er tilfældet med de hemmelige overenskomster, der sluttet i den enkelte stats interesse og som, når en uforudset situation foreligger, rummer en fare for verdensfreden. ...

Hvad vi forlanger i denne krig, er derfor intet særligt til os selv. Det er, at jorden kan blive et godt og trygt at leve på, og særlig, at den kan blive et sikkert opholdssted for enhver fredselkende nation, der, som vor egen, ønske at leve sit eget liv, selv bestemme sine institutioner, være sikker på at blive behandlet af verdens andre folk efter ret og rimelighed og at opnå sikkerhed mod vold og egennyttige angreb.

Heri er i virkeligheden alle folkeslag interesserede, og for vort eget vedkommende indser vi ganske klart, at hvis vi ikke lader andre nationer opnå retfærdighed, vil retfærdighed heller ikke blive os til del. Derfor er Verdens-fredsprogrammet vort program og dette program, der efter vort skøn er det eneste mulige, går ud på følgende:

- 1) Offentliggørelse af alle aftaler om fred, hvorefter der ikke skal være private underhåndsaftaler af nogen art, hvorimod diplomatiet altid skal forhandle åbenlyst og vitterligt for alle.
- 2) Ubetinget frihed for sejladsen på havet udenfor de enkelte staters søterritorier, både i fred og i krig, undtagen hvis havene bliver helt eller delvist afspærrede ved international foranstaltning til gennemførelse af internationale aftaler.
- 3) Så vidt det kan ske, en ophævelse af alle økonomiske skranker og indførelse af lighed i handel ogandel for alle nationer, der går med til freden og forener sig om at opretholde denne.

- 4) Passende garantier ydes og modtages for at nationale rustninger vil blive indskrænket til det minimum, som kræves til den indre sikkerhed.
- 5) Fri, oprigtig og absolut upartisk ordning af alle kolonialkrav, ud fra en nøjagtig efterlevelse af den grundsætning, at de pågældende folks interesse ved fastsættelse af alle opdukkede spørgsmål om selvstændighed må have ligeså stor vægt som de rimelige krav, der måtte opstilles af de stater, hvis adkomst skal bestemmes.
- 6- 12) Forslag til overvejelse af konkrete grænseændringer på grundlag af folkenes selvbestemmelsesret.
- 13) Der skal oprettes en uafhængig polsk stat, der skal omfatte de landområder, som bebos af en utvivlsom polsk befolkning, og have fri og sikker adgang til havet. Statens politiske og økonomiske uafhængighed og territoriale ukrænkelighed skal garanteres ved international aftale.
- 14) Der må indføres en almindelig sammenslutning af nationerne i henhold til særlige overenskomster for at skabe gensidige garantier for alle store og små staters politiske uafhængighed og territoriale ukrænkelighed.

2 ● Lenin om demokrati og diktatur (1919)

Lenin har en række steder argumenteret mod at arbejderbevægelsen søgte at opnå gradvise forbedringer inden for rammerne af et borgerligt (dvs. kapitalistisk) samfund. Ifølge Lenin ville det kun styrke kapitalisternes magt over arbejderklassen og svække den revolutionære bevægelse. For Lenin var staten kun et redskab for den herskende klasse, derfor ville det aldrig være muligt at opnå afgørende forbedringer for arbejderne gennem staten. Når arbejderklassen havde taget magten gennem en revolution, var det nødvendigt at fastholde magten gennem proletariats diktatur, eftersom de besejrede kapitalister ville bruge et demokrati til at genvinde deres magt.

Uddrag af tesaerne 3, 4, 8 og 20:

3) Historien lærer os, at endnu har en undertrykt klasse aldrig kunnet komme til magten uden at gennemgå en periode af diktatur, dvs. en erobring af den politiske magt og undertrykkelse med vold af den mest fortvivlede, vilde modstand, der ikke viger tilbage for nogen forbrydelse, som gøres af udsugerne. Borgerskabet, hvis magt nu forsvares af socialister (dvs. socialdemokrater), som udtaler sig mod "diktatur slet og ret" og med liv og sjæl går i brechen for "demokrati slet og ret (dvs. liberalt demokrati), har erobret sin magt i de civiliserede lande gennem en række oprør, borgerkrige, gennem voldelig undertrykkelse af monarkier, de feudale magthavere, slaveejere og disses forsøg på at genvinde magten. Tusinder og millioner gange har socialisterne i alle lande i deres bøger og brochurer ... klargjort over for folket klassekarakteren i disse borgerlige revolutioner. Derfor er nu forsvaret af "det borgerlige demokrat" i talen om "demokrati slet og ret" og skriget om "diktatur slet og ret" et direkte forræderi mod socialismen, en faktisk overgang i borgerskabets lejr, fornæg-

telse af proletariatets ret til sin proletariske revolution, et forsvar af den borgerlige reformisme netop i en sådan historisk situation, da en borgerlige reformisme i hele verden er brudt sammen og krigen har skabt en revolutionær situation.

4) Alle socialister (dvs revolutionære) har ved at fremhæve klassekarakteren i det borgerlige demokrati, den borgerlige parlamentarisme, udtrykt den tanke, som med den største videnskabelige nøjagtighed udtryktes således af Marx og Engels, at den demokratiske borgerlige republik ikke er andet end et apparat til undertrykkelse af arbejderklassen gennem borgerskabet, af massen af arbejdere gennem en håndfuld kapitalister. ...

8) Trykkefriheden er også en af det "rene demokratis" mest fremtrædende paroler. Dog ved arbejderne, at socialisterne i alle lande millioner af gange har indrømmet, at denne frihed er et bedrageri, så længe de bedste trykkerier og de største papirlagre befinder sig på kapitalisternes hænder, og så længe kapitalen har sin magt over pressen i behold ... Kapitalisterne har altid bestemt friheden som friheden for de rige til at skaffe sig profit, og for arbejderne frihed til at dø af sult. ...

20) Statsmagts tilintetgørelse er det mål, som alle socialister har stillet sig, blandt dem – og først og fremmest blandt dem – Marx. Uden dette måls virkeliggørelse er det sande demokrati, dvs. lighed og frihed, noget uopnåeligt. Til dette mål fører i praksis kun sovjetdemokratiet og det proletariske demokrati, thi dette begynder straks at forberede statens fuldstændige bortdøen, ved at trække det arbejdende folks masseorganisationer frem til stadig og betingelsesløs deltagelse i statsforvaltningen.

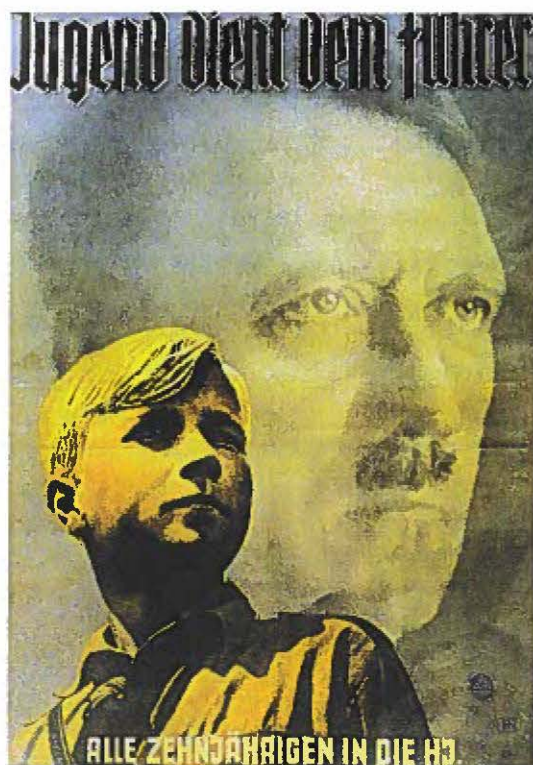
3 © Hitler om racepolitik og "livsrum"

Adolf Hitler skrev "Mein Kampf", mens han var fængslet efter det mislykkede kup-forsøg i 1923. Her argumenterede han for sine racistiske, nationalistiske og imperialistiske planer med en usammenhængende argumentation baseret på spredte pluk i historien og generaliseringer om individers og staters kamp for dominans og de svages undergang. Et dominerende træk i "Mein Kampf" var en stærk socialdarwinisme. I dette afsnit fremlægges hans sit udenrigspolitiske program.

Tyskland har en årlig vækst i sin befolkning på næsten 900.000. Vanskeligheden med at føde denne hær af nye borgere vil blive større fra år til år og til sidst ende i en katastrofe, med mindre der i tide bliver fundet midler og metoder, der kan imødegå faren for hungersnød og fattigdom. (...)

En udenrigspolitik for en stat, der er baseret på et folk (völkisch), må først af alt gå ud fra forpligtelsen til at sikre eksistensen for den race, som staten er baseret på. Det må ske ved at skabe et sundt og naturligt forhold mellem befolkningens antal og vækst på den ene side og omfanget og kvaliteten af dens jord på den anden side. Dette forhold må være sådan, at det svarer til nationens afgørende behov.

Hvad jeg benævner et sundt forhold er et, hvor nationen kan opretholdes gen-

"Ungdom i Førerens tjeneste. Alle 10-årige med i Hitler-Jugend", plakat 1935. Fra 1939 blev deltagelse obligatorisk for alle drenge fra 10 til 18, jøder undtaget. Pigerne indgik i "Bund Deutscher Mädel".

nem sin egen jord. Enhver tilstand der ikke lever op til denne betingelse er usund, også selv om den kan eksistere i hundreder eller endda tusinder af år. Før eller siden må en sådan ubalance føre til vedkommende nations forfald eller endda udslettelse. Udelukkende et tilstrækkeligt stort livsrum (Lebensraum) kan sikre en nations uafhængige eksistens. Så snart en nation har sikret sig, at det er i stand til at sikre sin eksistens på grundlag af det nationale territoriums ressourcer, må det overveje hvordan dette nationale territorium kan forsvares. National sikkerhed afhænger af en stats politiske styrke og denne styrke afhænger i væsentlig grad af dets geografiske positions militære muligheder. Derfor kan den tyske nation kun sikre sin egen fremtid som en verdensmagt. ... og Tyskland i dag er ikke en verdensmagt. (...)

Den nationalsocialistiske bevægelse må søge at eliminere den nuværende ødelæggende ubalance mellem vor befolknings størrelse og vort nationale territoriums udstrækning, hvor det sidste skal ses som kilden til vore fødevarer og grundlaget for vor politiske magt. Og den bør stræbe efter at eliminere modsætningen mellem vores umiddelbare historie og håbløsheden i vores øjeblikkelige politiske svaghed. I sin stræben herefter må den erindre den kendsgerning, at som et folk af menneskehedens højest udviklede art, har vi en tilsvarende høj forpligtelse, og vi vil kun opfylde denne forpligtelse, hvis vi sørger for, at det tyske folk tager race-tankens til sig, så at tyskerne ud over at avle gode hunde, heste og katte, også vil sikre deres eget blods renhed. (...)

På basis af fortiden kan vi kun lære én lektie, nemlig at målet for vor politiske aktivitet må være dobbelt: a) erhvervelsen af land og jord som vore udenrigspolitiks mål og b) etableringen af et ny og enhedsmæssigt grundlag som målet for vores indre politik i overensstemmelse med den folkelige og racemæssige doktrin. ... Vi nationalsocialister tilslutter os den bestræbelse, der fandt sted 600 år tidligere [middelalderens tyske ekspansion mod øst]. Vi ophører med den vedvarende tyske march mod syd og vest i Europa og vender vore øjne mod land i øst. Vi ophører med førkrigstidens koloni- og handelspolitik og går over til fremtidens livsrumspolitik.

Når vi i dag taler om nyt land i Europa må vi især vende blikket mod Rusland og dets grænsestater. Selve skæbnen synes at pege på denne vej for os. Ved at overgive Rusland til bolsjevismen berøvede skæbnen det russiske folk dets intelligentsia, som havde skabt den russiske stat og som sikrede dens eksistens. For den russiske stat blev ikke organiseret af det slaviske elements konstruktive politiske talent, men var snarere et vidunderligt eksempel på den statsdannende evne hos det germanske element inden for et område domineret af en laverestående race. ... Men denne racemæssige germanske kerne er nu blevet næsten totalt udslettet og ødelagt. Den er blevet erstattet af jøden. Ligesom det er umuligt for russeren at afryste det jødiske åg ved at udøve egen magt, så vil det være umuligt for jøden at bevare kontrollen over denne mægtige stat i et længere tidsrum. Jøden er ikke et element, der evner at organisere, men snarere et element der undergraver og opløser. Det kolossale østlige imperium er modent til at gå sin undergang i møde. Og afslutningen af jødisk dominans i Rusland vil også betyde Ruslands afslutning som stat. Skæbnen har valgt os til at være vidne til en katastrofe, der vil udgøre den stærkeste bekræftelse på race- og folketeoriens korrekthed.

4 © Poul Henningsen om kulturstrid og nazismen

Kulturkampen var et tidsskrift, der skulle bekæmpe nazistisk og højreorienteret indflydelse i politik og kulturliv. Det var grundlagt af kommunister og uafhængige venstreorienterede og udkom 1935-1939. Poul Henningsen (1894-1967) var arkitekt og forfatter og tilhørte gruppen af uafhængige venstreorienterede, de såkaldte kulturradikale.

Der tales om parlamentslede. Folk er trætte af politik. Der var virkelig noget for politikerne at se at få overvundet den træthed og afsmag. Folk er trætte af at tænke sig om. Livets problemer keder dem, og der er altså tale om en slags åndeligt selvmord., eller om man vil: overdreven brug af føleriets narkotiske midler, så fornuften slukes.

Man har øjensynlig blandt andet tænkt sig, at kunst- og kulturlivet var velegnet til at sove ud i. Derfor forfægter man med raseri, at kunst og politik ikke har noget med hinanden at gøre. Der må ikke komme politik i kunstens rene verden. På alle

kulturens områder stilles krav om neutralitet – i radio, skoleundervisning, moral, litteratur, kunst, teater. Læg mærke til, at man stiller ikke krav om frihed for alle anskuelser, som er demokratiets ide. Nej man forlanger afblæsning. Ingen anskuelser må komme frem. Nøjagtig som i Tyskland. (...)

Kulturstriden er præget af denne forløjethed. Bestandig kalder man modstandernes kulturprodukter politiske, og det er rigtig nok, men man hævder som modsætning, at ens egne er upolitiske og neutrale, og det er det, der er det forkerte. ...

Ideen til denne holdning overfor kulturlivet er hentet fra Tyskland. Vi har efterlignet den nazistiske form i stedet for som demokratisk styret land at gå den stik modsatte vej. Hitler har i virkeligheden større logisk sammenhæng i sin politik end demokratiet i øjeblikket. Han har dog afskaffet politisk kævl og klassekamp og med vold samlet folket til en helhed. Han kan også med vold og censur forlange en dertil svarende, idyllisk, heroisk, romantisk kunst. (...)

Nu gælder det for os at lære af Tyskland, alt hvad vi overhovedet kan lære. Det er historien til, ikke mindst den infame, der udfolder sig lige udenfor vores vinduer. I den tyske kulturpolitik, som helt og holdent er vendt mod demokratiet, har vi en nøjagtig indkredsning af alt det, vi skal kæmpe for: Det Hitler kæmper mod.

5 ● Amerikansk kongreshøring om kommunister i Hollywood

Walt Disney var blandt de mange folk fra show business, der blev indkaldt til at vidne for Komiteen for u-amerikansk virksomhed nedsat af Repræsentanternes Hus. Nogle valgte ikke "at samarbejde", dvs. ikke at afgive oplysninger om andres politiske holdning. Det betød ofte, at de blev sat på en liste over folk, der blev tvunget ud af deres job eller forhindret i at arbejde. Andre valgte at samarbejde. Det gjaldt Walt Disney ved høringen den 24.10.1947.

H.A. Smith (udspørger): Har de på noget tidspunkt efter Deres opfattelse haft kommunister ansat i deres studie?

Disney: Ja, tidligere havde jeg nogle folk som jeg bestemt mente var kommunister.

Smith: Mr. Disney, De havde for nylig en strejke i deres selskab ikke sandt?

Disney: Jo.

Smith: Og er det deres mening, at strejken blev iværksat af medlemmer af kommunistpartiet for at opfylde deres formål?

Disney: Ja, det viste sig at være tilfældet, og jeg følte bestemt at det var en kommunistisk gruppe, der prøvede at få kontrol med mine kunstnere og de fik faktisk kontrol med dem. (...)

Jeg blev klar over det, da en delegation af mine folk, mine kunstnere kom til mig og fortalte at Mr. Herbert Sorrell (...)

Smith: Husker De, om De har haft samtaler med Mr. Sorrell om kommunisme?

Disney: Ja, det har jeg.

Smith: Vil De fortælle om denne samtale?

Disney: Ja, jeg holdt mig ikke tilbage om, hvad jeg mente. Han havde åbenbart hørt, at jeg havde kaldt dem alle sammen en bunke kommunister – og det mener jeg stadig. På mødet bøjede han sig over mod mig og sagde: "De tror, at jeg er kommunist, ikke sandt?", og så fortalte jeg ham, at jeg kun vidste, hvad jeg havde hørt og set, og han grinede og sagde: "Ja, jeg brugte deres penge til at finansiere strejken i 1937", og han sagde, at han havde fået pengene fra en skuespiller, men han gav ikke noget navn på skuespilleren. Jeg gik ikke videre ind i det. Jeg lyttede kun.

Smith: Kan De nævne nogle andre, der var aktive i forbindelse med strejken, og som de tror, er kommunister?

Disney: Ja, jeg tror, at der i mit studie er en kunster, der kom ind ved strejken omkring 1938, men han stod noget i baggrunden, han var ikke så aktiv, men han var den virkelige bagmand, og jeg tror at han er kommunist. Han hedder David Hilbermann (...)

Smith: Hvad er deres personlige mening om kommunistpartiet Mr. Disney. Er det et politisk parti eller ej?

Disney: Jeg mener ikke, at det er et politisk parti. Jeg mener, det er en uamerikansk ting. Det jeg hader mest ved dem er, at de er i stand til at overtage fagforeningerne, og vise overfor hele verden at en gruppe folk i mit studie, som jeg ved er gode 100 % amerikanere, er fanget ind af dem, og at disse folk derved for hele verden kommer til at stå, som om de støtter den slags ideologier, men sådan er det ikke, og jeg mener, at de skal smides ud, og det skal afsløres, hvad det virkelig er for en slags mennesker, så at alle de gode og frie politiske mål i dette land, alle de liberale ideer, der er virkelig amerikanske, kan fortsætte uden at blive undergravet af kommunisterne. Det er min dybeste overbevisning.

6 © Reformisme eller revolution. Anker Jørgensen (1974)

Anker Jørgensen var tidligere lagerarbejder og fagforeningsformand, og fra 1972 leder af Socialdemokratiet og statsminister 1972-73, 1975-82. Han blev anset for at tilhøre Socialdemokratiets venstrefløj. Han følte sig særlig udfordret af væksten i unges tilslutning til nye revolutionære bevægelser på venstrefløjen som led i det såkaldte "ungdomsoprør".

I demokratisk veludviklede lande er man reformist, hvis man vil udrette noget. Jeg mener dermed, at vi ikke accepterer revolutionens vej, at vi fuldt ud anerkender den demokratiske procedure, så besværlig og omstændelig den end måtte være. Det er blandt andet tilfældet i de nordiske lande, hvor vi gennem alle årene har afvist de store fraser og de vidtløftige ideer.

Det er da klart, at også stærkt venstreorienterede grupper ofte kan pege på svagheder, mangler og fejl i vort samfund. Men selv om vi kan komme frem til den

samme kritiske vurdering af forholdene f.eks. i Danmark, ændrer det ikke ved den kendsgerning, at skal kritikken følges op af handling, må det ske på demokratiets vilkår. D.v.s., vi må møjsommeligt tilkæmpe os det nødvendige flertal til at få ændret forholdene imod det stadig mere ideelle. (...)

I dagens Danmark og måske i store dele af Europa blæser der i øjeblikket en stærk vind fra højre. Der appelleres til individualismen, til jeg'et og ikke til fællesskabet. Det afspejler sig også i partidannelser. Mange nye partier, nogle med et klart reaktionsnært idegrundlag, andre med et underligt sammensurium af ideer, som er udtryk for en vis forvirring i tiden.

Blandt partierne til venstre for midten afspejler den politiske individualisme sig. Man danner 2, 3, 4, 5 arbejderpartier eller socialistiske partier, og omkring nogle af disse partier sværmer som satellitter yderligere nogle små grupper af særlig revolutionært tilsnit. Det er en meget farlig udvikling. ... Erfaringerne fra en lang række europæiske lande skulle ellers belære os om, hvor farlig denne udvikling er. Overalt, hvor det er lykkedes at danne og opbygge store partier til venstre for Socialdemokratiet, er det enten resulteret i en kommunistisk magtovertagelse, eller at borgerskabet har fået en stærkere politisk stilling. (...)

7 ● Uddrag af slutaftale, Helsinki-processen (1975)

Konferencen om Sikkerhed og Samarbejde i Europa (CSCE) hvor de europæiske stater fra både øst og vest samt USA deltog, indgik i 1975 en aftale (Helsinki-processen), der betragtes som den såkaldte afspændingsperiodes højdepunkt. Slutakten bestod af tre dele, såkaldte "kurve". Kurv 1: Relationer mellem stater, dvs. mellem øst og vest. Kurv 2: Økonomisk samarbejde mellem øst og vest. Kurv 3: Menneskerettigheder og friere forbindelser mellem mennesker fra øst og vest.

Kurv 1:

1) De deltagende stater vil respektere hinandens suveræne lighed og individualitet såvel som de rettigheder, der følger af og er omfattet af denne suverænitet, herunder især enhver stats ret til retslig ligestilling, territoriel integritet og til frihed og politisk uafhængighed. De vil også respektere hver enkelts ret til frit at vælge og udvikle sine politiske, sociale, økonomiske og kulturelle systemer såvel som retten til at fastlægge love og bestemmelser.

Alle de deltagende stater har lige rettigheder og forpligtelser inden for rammerne af international ret. De vil respektere hinandens ret til efter eget ønske at bestemme og udøve relationer til andre stater i overensstemmelse med international ret og i denne deklarations ånd. De mener, at deres grænser efter gældende international ret kan ændres med fredelige midler og gennem aftaler. De har også retten til at tilhøre eller ikke tilhøre internationale organisationer, til at være eller ikke være part

i bilaterale eller multilaterale organisationer, til at være eller ikke være deltager i en alliance; de har også ret til at være neutrale.

2) De deltagende stater vil – i deres gensidige relationer såvel som i deres internationale relationer generelt – afstå fra truslen om eller anvendelse af magt. ...

3) De deltagende stater anser alle hinandens grænser såvel som alle europæiske staters grænser for ukrænkelige, og derfor afstår de fra nu og i fremtiden at angribe disse grænser. Følgelig afstår de også fra ethvert krav om og ethvert skridt til overtagelse og bemægtigelse af dele af det territorium – eller hele det territorium – som tilhører nogen deltagende stat.

6) De deltagende stater afstår fra enhver intervention, direkte eller indirekte, individuelt eller kollektivt, i de indre eller ydre anliggender, som hører under en anden deltagende stats myndighed, uanset deres gensidige relationer.

De afstår dermed fra enhver form for væbnet intervention eller trussel om en sådan intervention rettet mod en deltagende stat. På samme måde afstår de under alle forhold fra enhver handling, der indebærer militær, politisk, økonomisk eller anden tvang med det formål at få en anden deltagende stat til at underlægge sig deres interesser, når den udøver sine suverænitetsrettigheder, og således sikre sig fordele af nogen art. Følgelig vil de bl.a. afstå fra direkte eller indirekte hjælp til terroristaktiviteter eller til undergravende aktiviteter, der sigter mod en voldelig omstyrtelse af regimet i en anden deltagende stat.

Kurv 3:

7. De deltagende stater vil respektere menneskerettighederne og grundlæggende friheder, herunder åndsfrihed, samvittighedsfrihed, religions- eller trosfrihed for alle uden hensyn til race, køn, sprog eller religion. ... På dette grundlag vil de deltagende stater anerkende og respektere ethvert individs frihed til at bekende sig til og udøve, alene eller sammen med andre, en religion eller tro, og til at handle i overensstemmelse med sin egen samvittighed.

De deltagende stater, de har nationale mindretal på deres territorium, vil respektere, at de personer, der hører til sådanne minoriteter, har lige rettigheder og fundamentale friheder, hvilket er afgørende for den fred, retfærdighed og velfærd, der er nødvendig for at sikre udviklingen af venskabelige forbindelser mellem dem selv indbyrdes og mellem alle stater.

8 ● Reaktioner på Helsinki-aftalerne

Sovjetisk reaktion

Rapport fra chefen for KGB (den sovjetiske sikkerhedstjeneste) Andropov til det Sovjetiske Kommunistpartis Centralkomite, 15. november 1976 om aktiviteterne i "gruppen til overvågelse af sovjetisk opfyldelse af Helsinki-aftalerne", ledende i gruppen var fysikeren Andrei Sakharov.

(...) De ovennævnte personer har skabt denne gruppe med ingen anden hensigt end provokation. Idet de vil skabe tvivl om Sovjetunionens vilje til at opfylde bestemmelserne i CSCE-slutakten, så prøver de også at lægge pres på den sovjetiske regering vedrørende dennes opfyldelse af Helsinki-aftalerne, især spørgsmål vedr. den såkaldte tredje søjle. Medlemmerne af gruppen organiserer indsamling af materiale vedr. påståede sovjetiske krænkelse af Slutakten og især om "krænkelser af sovjetiske borgeres fundamentale rettigheder" og om forfølgelser for afvigende meninger (dissidenter) ... Det indsamlede materiale videresendes gennem forskellige kanaler til regeringer, der har underskrevet Slutakten.

Gruppemedlemmernes tanke med alt dette er at appellere til disse lande, så der blev skabt internationale undersøgelseskomiteer på nogle præcise sager. Set fra denne vinkel regner gruppen med, at pres fra den internationale offentlige opinion vil påvirke den sovjetiske regering, og de sigter ikke på, som Orlov har udtrykt det, "at undersøge det sovjetiske folks velfærd". (...)

KGB agter at tage forholdsregler, der vil diskreditere medlemmerne af denne gruppe og undertrykke deres fjendtlige aktiviteter.

Amerikansk reaktion

Ronald Reagan søgte i 1976 forgæves at blive nomineret som republikansk kandidat til præsidentvalget. I en radiotale den 31.3.1976 udtalte han:

Vor nation er i fare, og faren vokser hver eneste dag. (...) Den sovjetiske hær er mere end dobbelt så stor som vores, og dets reserver fire gange så store. De bruger 50 % mere end os på våben. Deres flåde er dobbelt så stor som vores i overfladeskibe og u-både. I artilleri har de tre gange så meget og i tanks fire gange så mange som os. Deres strategiske atommissiler er større, med større sprængkraft og mere talrige end vores. Alt tyder på, at vi kun er nummer to i en verden, hvor det er farligt, om ikke fatalt, at være nummer to. Er det derfor Mr. Ford nægtede at invitere Alexander Solzjenitsyn til Det Hvide Hus? Eller er det derfor Mr. Ford rejste halvvejs rundt om jorden for at underskrive Helsinki-pagten, der godkendte, at Rusland havde gjort de undertrykte nationer til slaver? Vi forærede millioner af menneskers frihed bort, en frihed som det ikke var os, der skulle handle med. Nu må vi spørge om der er nogen, der vil give vores frihed bort. (...)

(Fra Cold War: A History in Documents & Eyewitness Accounts (2003) s. 531-532, edited by Hanhimaki, J.M. & Westad, O.A. Med tilladelse fra Oxford University Press.)

9 ● Ronald Reagan om kampen mod kommunisme og totalitarisme

Ronald Reagan: Tale til Det britiske Parlament, juni 1982

Amerikansk udenrigspolitik havde i 1960'erne og 1970'erne dels været præget af forsøg på afspænding overfor Sovjetunionen dels af en opfattelse af, at sikkerhed blev

bedst opnået gennem skabelse af magtbalance. Den opfattelse delte Ronald Reagan ikke. Han skærpede den ideologiske kamp mod Sovjetunionen, og han mente ikke, at magtbalance baseret på atomvåben gav sikkerhed, men amerikansk militær overlegenhed. Han var desuden villig til med våbenhjælp eller hemmelige aktioner at hjælpe grupper, der bekæmpede kommunismen i og udenfor østblokken.

Vi nærmer os afslutningen på et blodigt århundrede, der har været plaget af en skrækkelig politisk opfindelse – totalitarismen. Det er ikke så let at være optimist i dag, ikke fordi demokratiet er mindre livskraftigt, men fordi demokratiets fjender har skabt mere raffinerede instrumenter til undertrykkelse. Alligevel bør vi være optimister fordi, fra dag til dag styrkes demokratiet og beviser, at det ikke en skrøbelig blomst. Fra Stettin ved Østersøen til Varna ved Sortehavet har de regimer, der bygger på totalitarismen haft mere end 30 år til at opbygge deres legitimitet. Men ingen af dem, ikke et eneste regime, har indtil nu risikeret at afholde et frit valg. Regimer, der er skabt gennem bajonetter, slår ikke rod. (...)

Historikere, der ser tilbage på vor tid, vil bemærke den tilbageholdenhed og den fredsvilje, der har præget vesten. De vil bemærke, at det var demokratierne der i 1940'erne og de tidlige 1950'ere nægtede at anvende deres atommonopol som en trussel for at opnå herredømme eller ekspansion. Havde dette atommonopol været i hænderne på den kommunistiske verden, så ville Europakortet – ja verdenskortet – have set meget forskelligt ud i dag. Og de vil helt sikkert bemærke, at det ikke var demokratierne der invaderede Afghanistan eller undertrykte "Solidaritét" i Polen eller brugte kemiske og biologiske våben i Afghanistan og Sydøstasien.

Hvis vi kan lære noget af historien, så er det, at den lærer os, at det er tåbeligt at øve selvbedrag overfor ubehagelige kendsgerninger. Rundt om os i verden i dag ser vi klare tegn på dette frygtelige dilemma – dommedagsprofetier, anti-atomvåben-demonstrationer, et våbenkapløb, som vesten for dets egen beskyttelse, må være en uvillig deltager i. På same tid ser vi totalitære magter rundt omkring i verden, der søger dominans og konflikt over hele jordkloden for at fremme deres barbariske angreb på humanitetens ånd. Hvad er da vores strategi her overfor? Må civilisationen forsvinde i en stormbyge af atomvåben? Må friheden vige i en tavs, dødelig tilpasning til den totalitære ondskab?

Der er overalt i den humanitære verden skabt et sandt oprør af intellekt og vilje mod det totalitære styres hårde vidnesbyrd. Hvad enten det er væksten i de nye økonomiske læresætninger i Amerika og i England eller fremkomsten af de såkaldte nye franske filosoffer, er der en samlende tråd, der forener disse grupper – forkastelse af statens vilkårlige magt, afvisning af at individets rettigheder skal underordnes superstaten, bevidstheden om at kollektivismen får alle de bedste humane kræfter til at stivne. (...)

Vi kan ikke ignorere den kendsgerning, at selv uden vor opmuntring har der været og vil vedblive at være gentagne oprør mod undertrykkelse og diktatur. Sovjetunionen er heller ikke immun overfor denne kendsgerning. Ethvert system, der ikke

gennem fredelige midler kan legitimere sine ledere, er grundlæggende ustabil. Her vil statsmagtens undertrykkende karakter i den sidste ende drive befolkningen til at rejse sig mod det, om nødvendigt med brug af magt.

Selvom vi må være forsigtige med at forcere forandringerne, så må vi ikke tøve med at erklære, hvad der er vores mål og at tage konkrete skridt til at realisere dem. Vi må være faste i vor overbevisning om, at frihed ikke er en rettighed for de heldige få, men den uafhængelige og universelle ret for alle mennesker. Det fremgår af De Forenede Nationers universelle menneskerettighedsdeklaration, der blandt andet garanterer princippet om frie valg. (...)

10 ● Kan DDR reddes?

Samtale mellem Gorbatjov og Krenz i Moskva 1. november 1989

I efteråret 1989 blev den økonomiske og politiske krise i DDR akut. Polen havde gennemført delvis frie valg i juni 1989 og fik en ikke-kommunist som regeringsleder. Ungarn åbnede grænsen til Østrig i maj 1989, og mange DDR-borgere forlod DDR gennem Ungarn. Samtidig begyndte demonstrationer mod systemet i flere østtyske byer. Den 18. oktober blev den mangeårige konservative kommunistiske partileder Honecker afsat af kommunistpartiets (SED) øverste ledelse. Honecker havde længe undgået reformer som dem, Gorbatjov havde iværksat i Sovjetunionen. Afløseren blev en anden topkommunist Egon Krenz, der var mere indstillet på begrænsede reformer end Honecker. Den 1. november, 8 dage før murens fald, havde Krenz et møde med Gorbatjov i Moskva, hvor Krenz forsøgte med hjælp fra Gorbatjov, at finde en strategi, der kunne redde det kommunistiske DDR. Som bekendt uden held.

Kammerat Mikhail Gorbatjov udtrykte sin tilfredshed med den kendsgerning, at kammerat Krenz var kommet til Moskva før fejringen af oktober- (november 1917) revolutionen. Det symboliserede, at begge partier og begge lande stræbte efter at føre oktober-revolutionens idealer ud i livet. (...)

Krenz: SED kan med rette stå ved, at partiet har gjort store fremskridt siden sidste partikongres. I forbindelse med 40-årsdagen for DDR's etablering (7.10.1989) kunne man fastslå, at meget godt og vedvarende var blevet ført ud i livet til folkets bedste. Der var et godt grundlag at bygge videre på.

Imidlertid har befolkningen vendt sig mod partiet, fordi særlig massemedierne havde skabt en verden af illusioner, der ikke svarede til folks hverdagserfaringer og deres hverdagsliv. Det skabte et tillidsbrud mellem partiet og folket. Det er faktisk det værste, der kan ske for et parti.

Nogle siger, at grunden til det, skyldes at partiledelsen havde fejlbedømt den indre politiske situation i de sidste tre måneder. Den havde ikke hævet sin røst, da så mange folk forlod DDR. Det er en alvorlig bebrejdelse. Dertil kommer, at foruden

politiske fejltagelser, var der også begået alvorlige psykologiske fejltagelser i denne vanskelige situation. I aviserne var det blevet udtrykt, at vi ikke græd tårer over at disse folk forlod os. Det sårede og skabte sorg hos mange af disse folks mødre og fædre, venner og kammerater. ... I dag kan vi sige, at hovedårsagen (til denne situation) var en fejlagtig tilgang ved den 11. SED-partikongres (1986), som ikke byggede på en realistisk vurdering af situationen. Løsningen på de økonomiske problemer blev afledt af subjektive opfattelser, der ikke afspejlede de meninger, der var fremherskende i partiet og i befolkningen. Der blev draget ukorrekte konklusioner ud fra vigtige internationale udviklingstræk – i Sovjetunionen, i andre socialistiske lande, og fra den indre udvikling i DDR. (...)

(Krenz gennemgik derefter DDR's økonomiske situation og angav, at der var en stor gæld i vestlig valuta, der så ud til at blive meget værre i 1989: 5,9 mia. USD i indkomster og 18 mia. i valutaudgifter) ... Forbavset spurgte Gorbatsjov om disse tal var korrekte. Han havde ikke troet, at situationen var så alvorlig. Krenz forklarede, at DDR måtte tage nye lån for at kunne betale renterne på de gamle. ... Valutasituationen var ikke kendt i DDR. Hvis man skulle gå realistisk frem og kun basere levestandarden på egen produktion, måtte forbruget reduceres med 30 %.

Kammerat Gorbatsjov gav følgende råd baseret på sine egne erfaringer. Kammerat Krenz og SED måtte generelt finde en måde at fortælle befolkningen på, at de havde levet over evne i de sidste år.

Kammerat Krenz spurgte, om han (Gorbatsjov) ville forklare tydeligere, hvilken rolle Sovjetunionen tillagde DDR og Den vesttyske Forbundsrepublik i det nye "fælleseuropæiske hus".

Kammerat Gorbatsjov var glad for, at kammerat Krenz bragte dette spørgsmål op. DDR, Sovjetunionen og de andre socialistiske stater havde indtil nu fulgt en korrekt kurs i dette spørgsmål. Denne kurs havde ført til anerkendelsen af, at der eksisterede to tyske stater, til DDR's internationale anerkendelse og til DDR's aktive rolle i verden, til indgåelsen af Moskva-traktaten (1970) og andre traktater og i sidste instans til Helsinki-konferencen (1975).

I nylige samtaler med Margaret Thatcher, Francois Mitterrand, Jaruzelski og Andreotti var det blevet klart, at alle disse politikere forudsatte bevarelsen af efterkrigstidens realiteter, inklusive bevarelsen af to tyske stater. De mente alle, at spørgsmålet om tysk enhed var meget eksplosivt i den nuværende situation. De ønskede heller ikke, at NATO og Warszawa-pagten skulle opløses, og derfor gik de ind for, at Polen og Ungarn skulle forblive i Warszawa-pagten. Den europæiske magtbalance skulle ikke forstyrres eftersom ingen vidste, hvilke følger det kunne få. Selv USA havde indtil nu indtaget en tilsvarende holdning.

(Krenz nævnte, at der skulle indkaldes til et møde i SED's øverste ledelse) (...) der vil diskutere radikale økonomiske reformer. Regeringen vil påtage sig at formulere hovedprincipperne. Det var klart, at svaret herpå skulle findes i socialismen og ikke i etablering af et frit marked.

Det andet spørgsmål drejede sig om den overordnede udvikling af det socialistiske demokrati. Der var forberedt en serie nye love. Der var et stort problem med valg. Det var allerede blevet offentliggjort, at vi ville bruge alle erfaringer fra hidtidige valg, og at vi ville forberede en ny valglov. Vi måtte beskæftige os med forfatningsmæssige spørgsmål så som pressefrihed, glasnost (åbenhed), og individets frihed og værdighed. Spørgsmålet om partiets ledende rolle i samfundet under disse nye vilkår måtte diskuteres. De måtte udvikle videre spørgsmålet om kritik og selvkritik for at undgå subjektivismen. Forandringerne gik så langt, at der kunne sættes en sluttermin for, hvor længe generalsekretæren og andre ledende kunne have deres stilling. (...) Kammerat Gorbatsjov forklarede, at det nu var nødvendigt at genoplive en kreativ marxisme, en leninistisk socialisme, en humanitær og demokratisk socialisme, hvor individet virkelig følte, at det var hans samfund og ikke et elitesamfund. Det var ikke let at føre en sådan proces ud i livet.

Overblik

- Første Verdenskrig begynder som en kamp om magt og ekspansion i Europa. Med den russiske revolution og USA's krigsdeltagelse i 1917 bliver det til en ideologisk kamp
- Efter Første Verdenskrig bygges det nye Europa op med demokrati og nationalstater
- Mange demokratiske regimer afløses af autoritære, fascistiske eller nazistiske regimer i 1920'erne og 1930'erne
- Anden Verdenskrig 1939-45. Fascismen og nazismen nedkæmpes af Sovjetunionen og de vestallierede
- Sovjetunionen og de vestallierede etablerer deres systemer i henholdsvis Øst- og Vesteuropa fra 1945
- Den kolde krig fra 1947/48 til 1989. En ideologisk, politisk og økonomisk kamp mellem revolutionær socialisme og liberal-demokratiske systemer
- De socialistiske systemer i Østeuropa bryder sammen i 1989. Sovjetunionen opløses i 1991
- USA er eneste globale supermagt fra 1991

Tidslinje

- 1914 Første Verdenskrig bryder ud
- 1917 Den russiske revolution
- 1917 USA ind i krigen på allieret side
- 1918 Våbenstilstand. Tyskland beder om fred på grundlag af Wilsons 14 punkter
- 1918 Socialistisk revolution i Tyskland nedkæmpes
- 1919 Versaillesfreden mellem Tyskland og de allierede
- 1920 Det tyske nazistparti grundlægges
- 1922 Mussolini og fascistpartiet kommer til magten i Italien
- 1929 Den økonomiske verdenskrise begynder i USA
- 1933 Hitler og nazistpartiet kommer til magten i Tyskland
- 1939 Tyskland angriber Polen, Anden Verdenskrig begynder
- 1940 Frankrig besejres af Tyskland
- 1941 Tyskland angriber Sovjetunionen
- 1941 Japan angriber USA (Pearl Harbor) og Tyskland erklærer USA krig.
- 1945 Tyskland nedkæmpes og besættes
- 1947 Den kolde krig mellem Sovjetunionen og vestmagterne bliver officiel med opgivelse af et fælles besættelsesstyre i Tyskland
- 1949 Vestmagterne danner NATO som kollektiv forsvarsorganisation
- 1949 Kina bliver kommunistisk
- 1960-73 USA fører krig i Vietnam
- 1968 Bresjnev-doktrinen
- 1975 Helsinki-processen
- 1979 Sovjetunionen invaderer Afghanistan
- 1981 Ronald Reagan bliver præsident i USA. Amerikansk oprustning
- 1985 Gorbatsjov bliver leder af det sovjetiske kommunistparti. Reformpolitik: Glasnost og perestrojka
- 1989 De socialistiske regimer i Østeuropa bryder sammen. Murens fald i Berlin
- 1991 Mislykket kupforsøg i Moskva. Det kommunistiske parti og Sovjetunionen opløses. Der skabes 15 nye stater, herunder Rusland.
- 1991 Golfkrigen ledet af USA mod Irak og besættelsen af Kuwait
- 2001 Terrorangreb i New York og Washington. USA's krig mod terror
- 2003 USA-ledet krig i Irak. Saddam Hussein afsættes